

Jasina – cerkiew Strukowska z Listy UNESCO na tle innych świątyń huculskich

Włodzimierz Witkowski

architekt

Politechnika Łódzka

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Oddział Terenowy w Łodzi

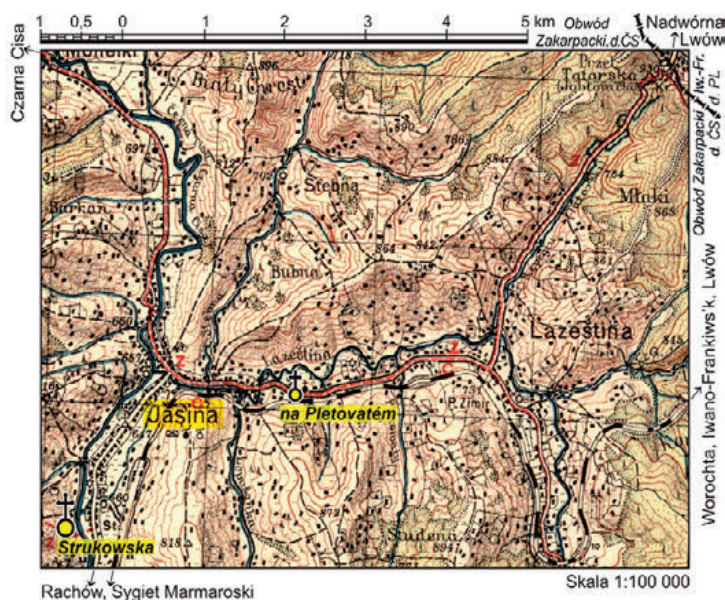
Słowa kluczowe: cerkiew huculska, cerkiew drewniana, architektura drewniana, Jasina, Huculszczyna, Zakarpacie, Lista światowego dziedzictwa UNESCO

Key words: Hutsul tserkva, wooden tserkva, wooden architecture, Yasinia, the Hutsul Land, Transcarpathia, UNESCO World Heritage List

W DNIU 21 CZERWCA 2013 ROKU NA 37. SESJI Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO wraz z piętnastoma innymi drewnianymi cerkwiami w polskim i ukraińskim regionie Karpat na Listę światowego dziedzictwa UNESCO została wpisana cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego (Voznesinnâ Gospodn'ogo)' w Jasinie, w rejonie rachiwskim, w obwodzie zakarpackim (dawny Komitat Marmaroski, dawna Ruś Podkarpacka), zwana tradycyjnie Strukowską.

W krótkim, oficjalnym opisie na jej temat przeczytać można:

„Cerkiew parafialna, wzniesiona w 1824 r. (obecnie wspólnie użytkowana przez parafię Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego i Ukraińskiego

1. Jasina. Położenie wsi i huculskich cerkwi: Strukowskiej oraz na Pletovatém. Podkład: Mapa topograficzna 1:100 000 Wojskowego Instytutu Geograficznego w Warszawie, arkusz Mikuliczyn, pas 55, słup 39, Warszawa 1933 (31-32), wersja Mapa Czarnohora, załącznik do: Szlakiem II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich, Przewodnik historyczno-turystyczny po Gorganach i Czarnohorze, Warszawa 1937 (ze zbiorów autora)

1. Yasinia. Location of the village and the Hutsul tserkvas: Strukivska and in Pletovate. Background: Topographic Map 1:100 000, by the Military Geographical Institute at Warsaw, sheet Mikuliczyn, Strip 55, Column 39, Warsaw 1933 (31-32), version: Map of Czarnohora, appendix to: Szlakiem II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich, Przewodnik historyczno-turystyczny po Gorganach i Czarnohorze, Warsaw 1937 (from the author's collection)

Kościoła Greckokatolickiego). Zbudowana na planie krzyża, o konstrukcji zrębowej. Cerkiew typu huculskiego, jednokopułowa. Kwadratowa nawa nakryta jest kopułą namiotową i niewielką kopułą na niskiej ośmiobocznej latarni. Połączona jest z węższymi skrzydłami bocznymi, które nakryte są dwuspadowym dachem. Kościół otoczony jest okapem opartym o wsporniki. Ściany, dachy i kopuła namiotowa pokryte są gontem. Wewnątrz nawa otwarta jest do podstawy latarni i połączona poprzeczną belką na niższym poziomie ośmiobocznego bębna. W skrzydłach bocznych wzdłuż poprzecznych belek sklepienia są płaskie. We wnętrzu zachował się ikonostas,

Historia

Cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego/św. Dymitra⁷, zwana według ludowej tradycji Strukowską (Strukivs'ka cerkva), zbudowana została w 1824 roku i tak też datuje ją Mychajło Syrochman⁸; dzwonnica pochodzi zaś z 1813 roku⁹. W literaturze pojawiały się też inne datowania budowy świątyni: koniec XVII wieku¹⁰, XVIII wiek¹¹, jednak bez poparcia ich danymi źródłowymi. Pierwotnie greckokatolicka, obecnie w istocie użytkowana jest wspólnie przez Cerkiew greckokatolicką (pro-

XVIII-wieczne ikony i gonfalon z początków XIX w. Elementem zespołu cerkiewnego jest także stary cmentarz z nagrobkami z różnych okresów oraz położona po północnej stronie dwukondygnacyjna, zwieńczona kopułą, drewniana dzwonnica z 1813 r.

Jest to jedna z najstarszych i najlepiej zachowanych cerkwi typu huculskiego, wzniesiona na planie krzyża z kopułą w centrum¹².

W porównaniu z opisywaną ostatnio na tych łamach cerkwią z Wierbięża Niżnego – drugą z huculskich świątyń z Listy UNESCO³ – cerkiew w Jasinie jest zdecydowanie bardziej rozpoznawana w Polsce, szczególnie w środowisku turystyczno-krajoznawczym. Można wręcz powiedzieć, że jest to świątynia popularna wśród polskich turystów, ale także historyków sztuki, zainteresowanych Karpatami Wschodnimi, których drogi wiodą na Huculszczyznę.

Z wyżej wymienionych powodów, a także z racji prowadzenia od kilkunastu lat pomiarów inwentaryzacyjnych drewnianej historycznej architektury ludowej i sakralnej na terenach Huculszczyzny i Pokucia w ramach wypraw naukowych studentów architektury Politechniki Łódzkiej, autor pozwala sobie zaprezentować cerkiew Strukowską bliżej.

Jasina (także Jasinia, Jasinie, Jasień), węg. Kőrösmező, słow. Jasiňa, jidysz Jasyny, Jasyne, Jasene, rum. Frasin, ukr. Ясиня (Âsinâ) – ob. Ясіння (Âsinâ), jest „osiedlem typu miejskiego”⁴. Według Mychajła Syrochmana miejscowość została założona przez wychodźców z halickiej Huculszczyzny i pojawiła się po raz pierwszy w dokumentach w 1505 roku⁵. W dawniejszych publikacjach jako data pierwszej wzmianki o niej podawany był rok 1555⁶.

boszcz o. Bazyli Sokołowycz¹² i Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego – UPC MP (УПЦ МП; proboszcz o. Petro Buczkan /2006/, o. Dymytrij Czopyk /2014/)¹³. Parafia greckokatolicka odrodziła się w październiku 1995 roku¹⁴, a prawosławna w obecnym układzie administracyjnym funkcjonuje od 1994 roku. W czasach radzieckich cerkiew była zamknięta, ale prawosławne nabożeństwa odbywały się sporadycznie i traktowane były jako folklor pokazywany wycieczkom¹⁵.

Jest to jedna z dwóch cerkwi typu huculskiego znajdujących się po południowej stronie łuku Karpat, w dzisiejszym obwodzie zakarpackim (il. 1). Ta druga, to cerkiew pw. św. św. Piotra i Pawła w Jasinie Płytowate (na Pletovatém)¹⁶ z 1871 roku¹⁷. Wszystkie inne drewniane cerkwie na tym obszarze należą do zupełnie odmiennych typów form przestrzennych, niezwiązanych z Huculszczyzną.

Ponadto cerkiew Strukowska jako jedna z trzech cerkwi typu huculskiego na całym obszarze Huculszczyzny wraz z przyległym Pokuciem (obok tzw. starej cerkwi pw. Narodzenia Najświętszej Bogurodzicy

2. Cerkiew Strukowska, widok od strony zachodniej. Fot. W. Witkowski, lipiec 2006

2. The Strukivska tserkva, view from the West. Photo by W. Witkowski, July 2006

3. Cerkiew Strukowska, widok od strony doliny Czarnej Cisy. Fot. W. Witkowski

3. The Strukivska tserkva, view from the Chorna Tysa valley. Photo by W. Witkowski

4. Zespół cerkiewny w otoczeniu starych drzew. Fot. W. Witkowski

4. The tserkva complex surrounded by old trees. Photo by W. Witkowski

3

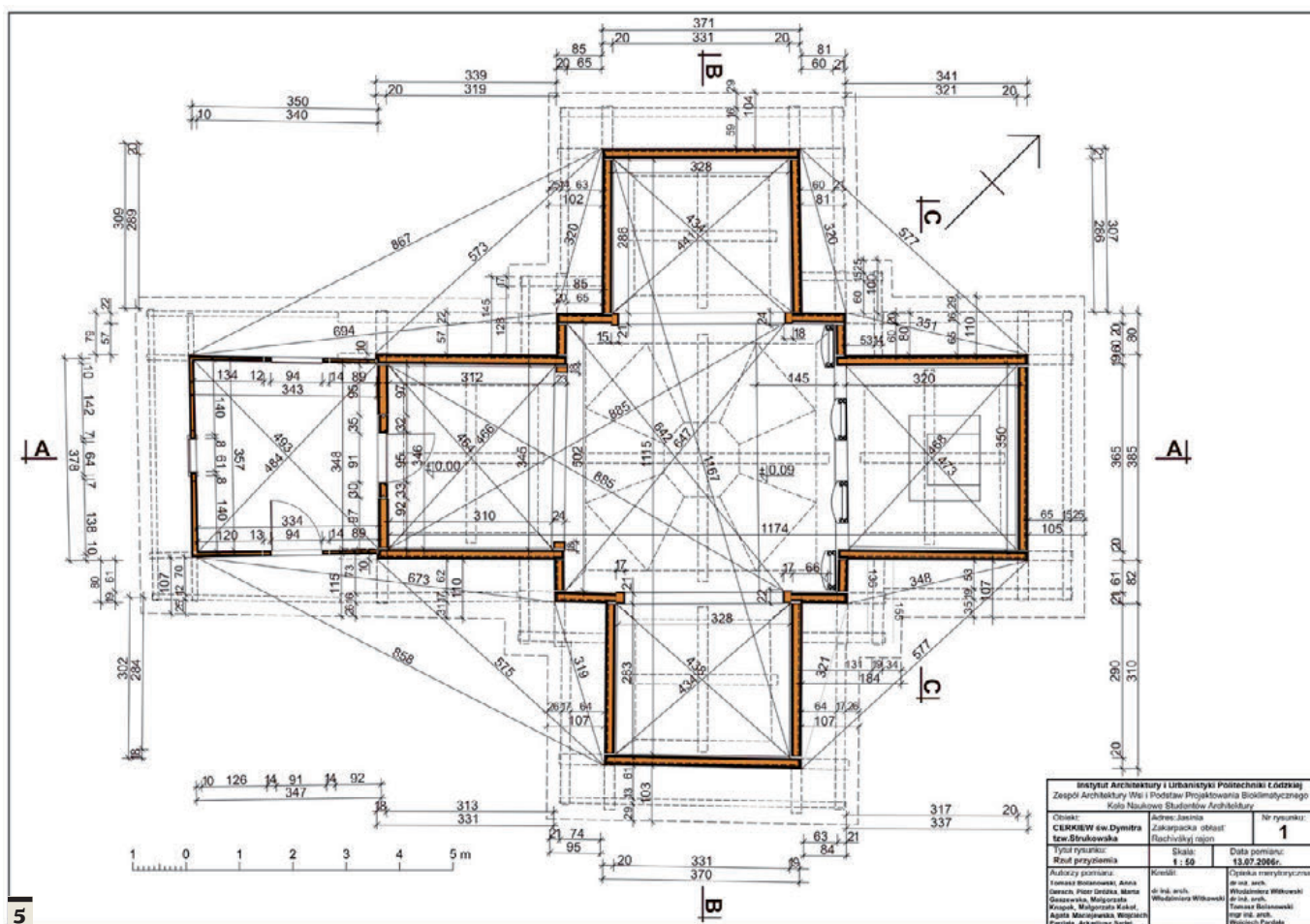
w Worochcie oraz tzw. cmentarnej cerkwi pw. Zwiastowania NMP w Kołomyi) zachowała pełne pokrycie gontowe¹⁸ (il. 2).

Tradycyjna nazwa cerkwi (Strukowska) pochodzić ma od nazwiska huculskiego gazdy Iwana Struka, który ponoć zbudował ją jako wotum za cudowne ocalenie zimą stada owiec. Znana legenda na ten temat, przytaczana w wielu publikacjach¹⁹, w tym również przez Mychajła Syrochmana mówi, że miejsce, na którym stoi cerkiew uważane jest przez miejscową ludność za święte. Według utrwalonej tradycji kilka wieków temu (według niektórych publikacji ok. 300 lat temu – *sic!*) gazda Iwan Struk ze wsi Zeleńne²⁰ (w innej wersji z Jaremcza²¹) wracał ze stadem owiec z letnich wypasów do domu na halicką (północną) stronę Karpat. Dobra pogoda i piękna dolina Czarnej Cisy miały zatrzymać pasterza na dłużej i gdy nadeszło gwałtowne załamanie aury – mrozy i śnieżyca – było już za późno, żeby zdążyć przedostać się przez Przełęcz Jabłonicką (Tatarską). Śnieg zasypał drogę. Gazda zrozumiał, że nie da rady przeprowadzić stada przez przełęcz i zawrócił w dolinę, gdzie zbił

4

prostą koszarę w jesionowym gąszczu²², pozostawił w niej zwierzęta, a sam powrócił do domu. Wiosną wrócił w to miejsce z synem, aby odnaleźć choć kilka owiec, które – jak miał nadzieję – mogły przetrwać zimę. Jakież było ich zdziwienie, gdy zobaczyli nie tylko wszystkie owce przy życiu, ale nawet z licznym przychówkiem. Ocalenia stada nie dało się wytłumaczyć inaczej, jak tylko cudem²³.

W miejscu, gdzie owce przetrwały zimę, Struk z wdzięczności pobudował kaplicę²⁴ oraz chatę, wykorzystując do tego celu najgrubszy jesion w okolicy, którego pień miał tak dużą średnicę, że mogło wokół niego usiąść 12 ludzi. W dolinie założył wieś, której dał nazwę Jasina, czyli Jesionys²⁵.

W późniejszym czasie – w 1824 roku – w miejscu kaplicy zbudowano cerkiew. Miejscowi są jednak przekonani, że to ta sama świątynia, którą zbudował pasterz Struk, a jedynie naprawiona po uszkodzeniach wywołanych pożarem²⁶. Ludowy przekaz mówi również, że ołtarz (*prestoł*) w sanktuarium zbudowano na ogromnym pniu tego jesionu, pod którym miały zimować owce²⁷.

Z badań Mychajła Syrochmana nie wynika wprost, czy przed 1824 rokiem w Jasinie istniała wcześniejsza drewniana cerkiew. W przytaczanych przez tegoż autora zestawieniach istniejących i dawniejszych cerkwi drewnianych na Zakarpaciu (których daty powstania są znane) świątynia pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Jasinie pojawia się dopiero w roku 1824²⁸, co oczywiście nie musi oznaczać, że wcześniej nie było tam innej. Aby to zweryfikować, należałoby jednak przeprowadzić osobne, pogłębione studia.

Położenie

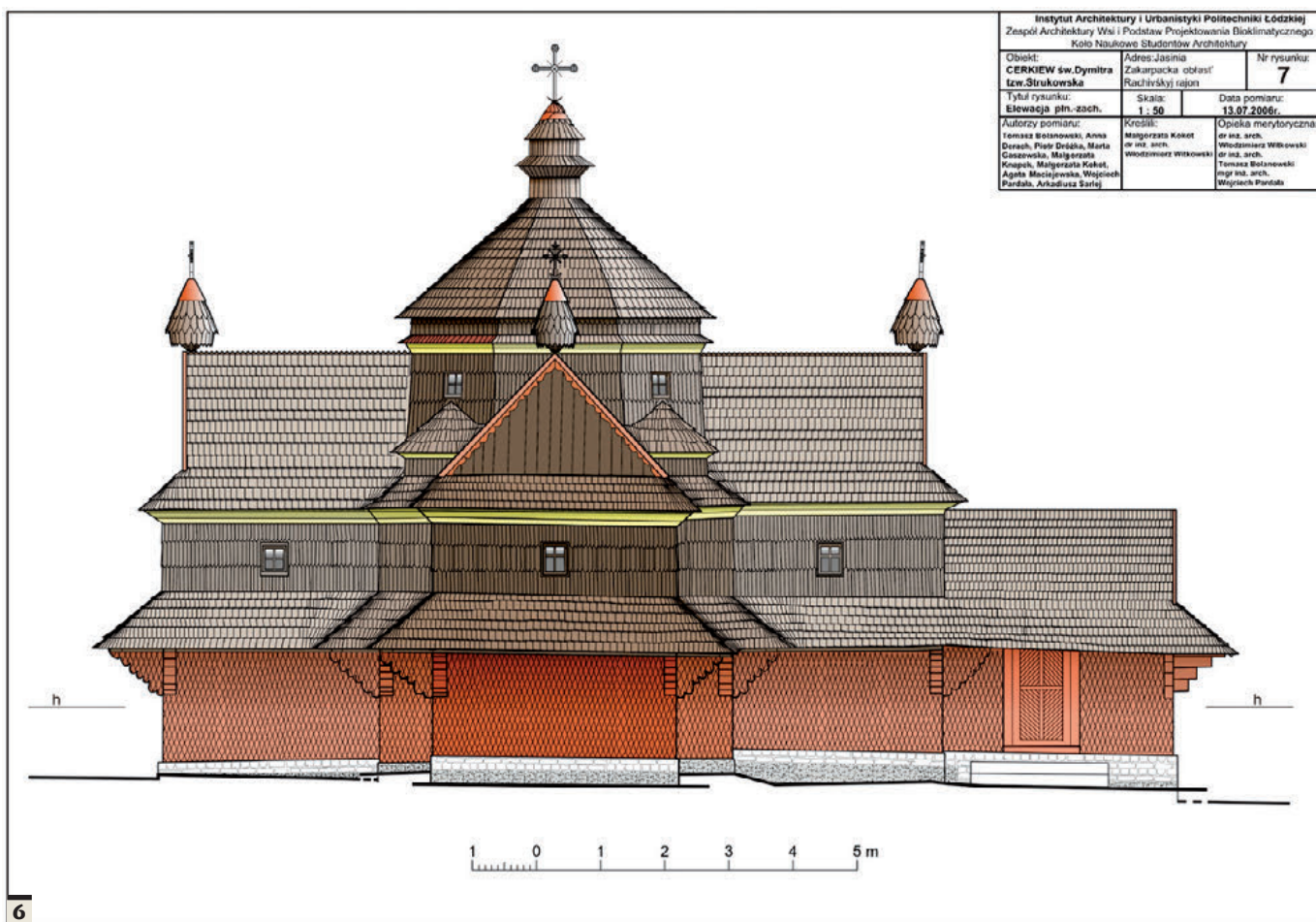
Cerkiew położona jest niezwykle malowniczo na prawym brzegu Czarnej Cisy, ponad dnem doliny, na lekko pochyłej terasie tuż nad skarpą gwałtownie opadającą ku rzece (il. 3). Orientowana, lecz z odchyleniem osi głównej o około 45° na północ, otoczona jest częściowo drewnianym ogrodzeniem z żerdzi, a częściowo stalową siatką i okolona wieńcem starych drzew (il. 4). Jest znakomicie eksponowana od strony doliny Cisy, także z lewego jej brzegu. W obrębie ogrodzenia cerkiewnego, około 30 m na północny zachód

5. Rzut przyziemia. Pomiar inwentaryzacyjny IAIU PŁ pod kier. W. Witkowskiego, T. Bolanowskiego i W. Pardala. Rys. W. Witkowski, 2006

5. Groundfloor plan. Inventory measurement made by the Institute of Architecture and Urban Planning (IAIU) at Lodz University of Technology (PŁ) under the supervision of W. Witkowski, T. Bolanowski and W. Pardala. Drawing by W. Witkowski, 2006

6. Elewacja północno-zachodnia. Pomiar inwentaryzacyjny IAIU PŁ pod kier. W. Witkowskiego, T. Bolanowskiego i W. Pardala. Rys. M. Kokot, W. Witkowski, 2006

6. North-Western elevation. Inventory measurement made by IAIU PŁ under the supervision of W. Witkowski, T. Bolanowski and W. Pardala. Drawing by M. Kokot, W. Witkowski, 2006

od świątyni i nieco od niej wyżej, znajduje się drewniana zabytkowa dzwonnica, a na północny wschód przycerkiewny cmentarz.

Charakterystyka formy

Jednokopułową świątynię założono na planie krzyża greckiego, składającego się z pięciu prostokątów zbliżonych do kwadratów, z których środkowy (zrąb centralny, nawowy) jest większy, o wymiarach w świetle około 5 x 5 m (il. 5). Wymiary wewnętrzne mniejszych prostokątów stanowiących ramiona krzyża wynoszą około 3,10-3,20 x 3,50 m (babiniec i sanktuarium) i 2,83-2,86 x 3,28 m (ramiona boczne). Rzut cerkwi jest niezwykle regularny, niemalże bez zniekształceń, co dobitnie potwierdziły pomiary inwentaryzacyjne w 2006 roku, a co nie jest sytuacją codzienną nie tylko w odniesieniu do drewnianych cerkwi typu huculskiego, ale do drewnianych budowli historycznych w ogóle.

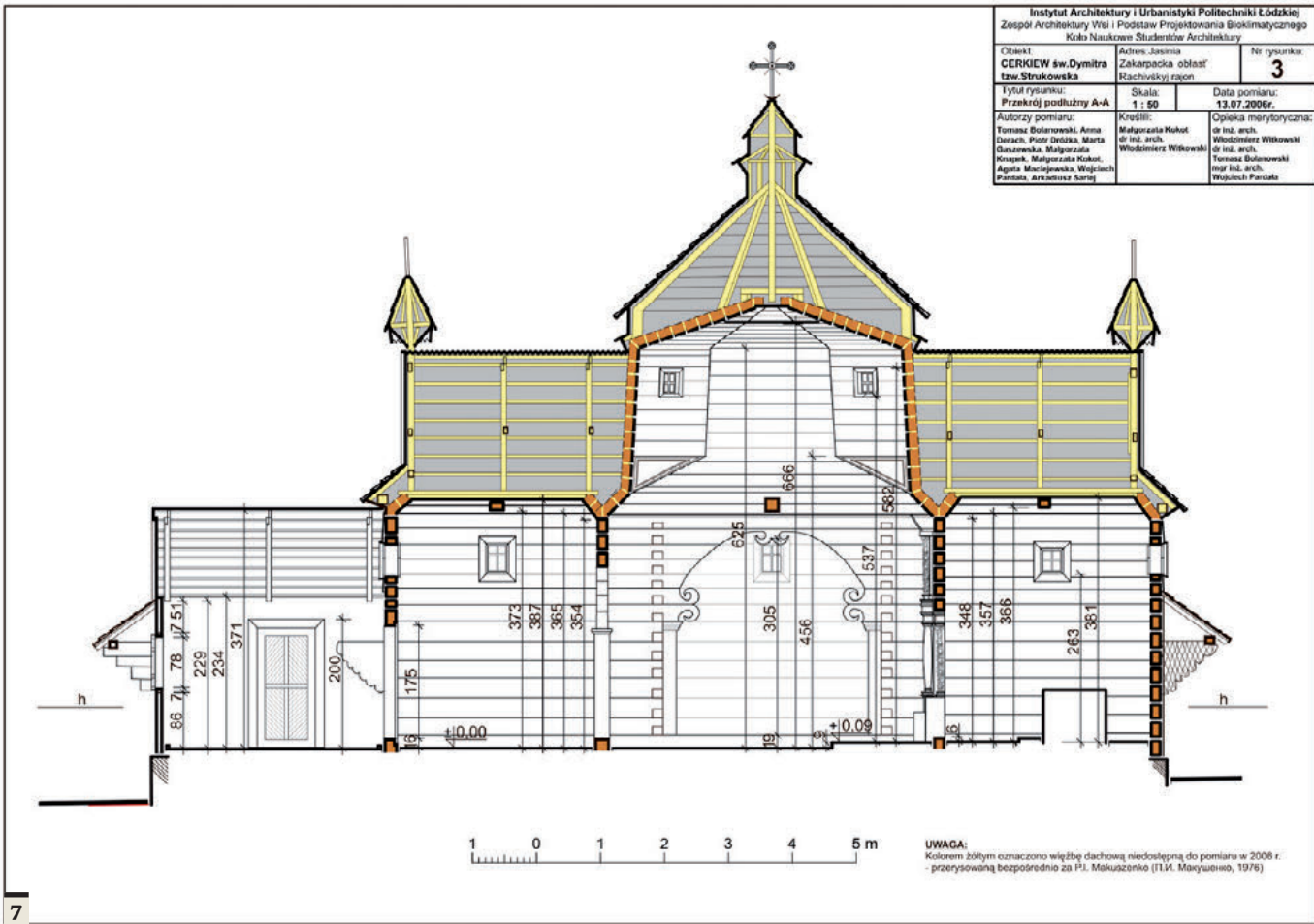
Ściany zrębów ramion krzyża rozdzielone są w poziomie wydatnym daszkiem opasującym (*opasannja*) o szerokości około 103-110 cm, którego okap znajduje się mniej więcej w połowie ich wysokości (il. 6).

Zrąb środkowy jest zmniejszony (przełamany do środka w formie faset) w górnej części, poniżej przejścia z formy kwadratowej do ośmiobocznego bębna. Niewysoki bęben, o ścianach nieznacznie nachylonych do wnętrza, zamknięty jest stosunkowo płaską, wieńcową kopułą namiotową (il. 7). Wewnętrzna wysokość świątyni od deskowej podłogi do płaszczyzny mało-widła znajdującego się pod kluczem kopuły wynosi 666 cm (do klucza kopuły – niecałe 700 cm).

Od frontu do babinca przylega dobudowana w 1995 roku kruchta o niemal identycznych jak on wymiarach rzutu, nakryta własnym dachem przyczółkowym, którego połaci łączą się z daszkiem opasującym świątynię.

Nad ramionami bocznymi wznoszą się dachy przyczółkowe (dwuspadowe, z daszkami okapowymi w szczytach). Ich kalenice znajdują się na poziomie gzymsu wieńczącego bęben, czyli u podstawy kopuły namiotowej. Od zewnątrz, nad przejściem zrębu z formy kwadratowej do ośmiobocznej, znajdują się typowe, małe, dwupołaciowe daszki oparte górami o ściany bębna (il. 8).

Nad kopułą wznosi się dach namiotowy, ośmiopółciowy, zwieńczony ślepą latarnią o okrągłej

podstawie, podzieloną w połowie wysokości opaskowym daszkiem i nakrytą stożkowym dachem ze skromnym, kutym krzyżem, ustawionym nietypowo – wzdłuż podłużnej osi świątyni. Szczyty dachów ramion krzyża zwieńczono makowicami ze stożkowymi dachami i niewielkimi, prostymi, stalowymi krzyżami.

Okna umieszczono w poziomie *werchopasannja* we wszystkich zewnętrznych ścianach ramion krzyża. Są małe, prostokątne, bliskie kwadratom, stojące, czterokwaterowe. W skośnych w stosunku do podstawowego rzutu świątyni ścianach bębna okna są mniejsze, kwadratowe, czterokwaterowe, położone bezpośrednio ponad dwupołaciowym daszkiem zakrywającym przestrzeń powstałą z przejścia z czworoboku zrębu nawowego w ośmiobok bębna.

Do cerkwi prowadzi tylko jedno wejście – do babińca – od strony południowo-zachodniej. Zachowały się jednoskrzydłowe drzwi, deskowe, spągowe, na zawiasach pasowych, opierane od zewnątrz ładnie profilowanymi deskami w karo, z wydatną ramą (również z profilowanych desek) na obwodzie. Do nowej

kruchty wiodą dwa wejścia w przeciwnych ścianach bocznych; w ścianie południowo-zachodniej umieszczono małe okienko schowane pod okapem.

Na nadprożu pierwotnych drzwi wejściowych zachował się piękny, delikatnie, płytko rytowany krzyż o geometrycznych formach z małych kwadracików wycinanych ukośnie ostrym narzędziem oraz napis fundacyjny (il. 9) treści: „ІШСІ 1824 СУКІСІСІ [prawdopodobnie S[TR]UKI[V]SKA C[ERKVA]] FİLĬ ĀR PĬDVALINI I F[U]TRINI NA DVER ROBILI SPL[A]ŠUK [ewentualnie SPL[Ā]ŠUK] ŪRA PAVLUČOK GRIC['] USE ROBIL PAVLUČOK PETRO 1 1894 DAV [KOŠTI] NA PRESTĬL POPADŪK VASIL[']”, co tłumaczyć można: „ISUS CHRYSOTOS 1824 [słowa niezrozumiałe, prawdopodobnie S[TR]UKI[W]SKA C[ERKIEW]] FILIA PODWALINY I FUTRYNY DRZWI ROBILI SPŁ[A]SZCZUK [ewentualnie SPŁ[JA]SZCZUK] JURA PAWŁUCZOK HRYC WSZYSTKO ROBIŁ PAWŁUCZOK PETRO 1 1894 DAŁ [FUNDUSZE] NA PRESTOŁ POPADIUK BAZYLI”.

Napis jest jednorodny stylistycznie, wycięty nieporadną ręką, bez żadnych ozdóbników, z opuszczeniami liter. Wzajemne podobieństwo stylistyczne poszczególnych znaków w obu datach wskazuje na to, że tekst został stworzony jednorazowo, zapewne w roku 1894. Zatem data powstania – 1824 rok – została tu jedynie utrwalona, a nie jest upamiętnieniem o charakterze pierwotnym,

W zasadzie wszyscy ukraińscy autorzy opisujący cerkiew Strukowską podkreślają wyjątkowo harmonijne proporcje świątyni, zachwycając się wzajemnymi relacjami elementów tworzących bryłę. Piszą wręcz o rzeźbiarskiej formie budowli. Trudno się z taką oceną nie zgodzić. Świątynia, mimo swego rozrzeźbienia, ma zwartą, nieco przysadziłą bryłę, w której dominują podziały poziome.

Wnętrze

Wnętrze o formie surowej, wręcz ascetycznej, z dobrze czytelnym rysunkiem belek zrębu pozostających w naturalnym kolorze drewna – co nieczęste w huculskich cerkwiach – pozbawione jest polichromii.

Przejścia między zrębem nawowym a ramionami krzyża zwieńczono lekko spłaszczonymi łukami. W kluczach i u podstaw łuków dekoracyjne, piękne, podwójne ślimaki, zwijające się w przeciwnych kierunkach, surowe w formie, wycięto pełnoplastycznie w grubościach belek zrębu i na całą ich wysokość (il. 10). Łuki wsparte zostały na pilastrach z desek zakrywających końcówki belek zrębu. Ozdobne wycięcie

końcówek belek w ślimaki, a także zdobienie ślimakami kluczy łuków jest ewenementem nie mającym odpowiednika w żadnej innej cerkwi typu huculskiego. Świadczy z jednej strony o wysokich umiejętnościach cieśli, a z drugiej o wysmakowanym poczuciu estetyki. Jednakże nie jest to zupełny unikat. Podobny sposób akcentowania kluczy łukowo zwieńczonych nadproży drzwi wejściowych w chałupach górali podhalańskich odnotował Władysław Matlakowski²⁹, a dekorację tego typu na Podhalu zdarzyło się również spotkać autorowi³⁰.

Krzyżowe ściągi pozbawione są jakichkolwiek zdobień, brak nawet skromnego fazowania belek.

Poniżej klucza wieńcowej kopuły podwieszono współczesne malowidło na płycie o kształcie foremnego ośmioboku (*Zbawiciel nie ludzką ręką malowany – Nerukotworennij obraz’ Spasytelja*). Podobne malowidła czterech ewangelistów zawieszono w trójkątnych polach żagli – na poziomie przejścia między kwadratem zrębu nawowego a ośmiobocznym bębniem (il. 11). Inne współczesne malowidła przeciętnej wartości rozmieszczono na ścianach bębna.

Świątynia pozbawiona jest chóru muzycznego nadwieszonego nad babińcem, co jest cechą nietypową w cerkwiach huculskich, ale można założyć, że przy tak niewielkich rozmiarach trudno byłoby go „wbudować” we wnętrzu w taki sposób, aby zapewnić wygodę użytkownika. Wysokość babińca w świetle to jedynie 3,87 m, a do spodu podłużnej belki krzyżowego ściągu tylko 3,65 m, zatem po podzieleniu tej wysokości stropem większość wiernych, stojąc pod chórem lub na nim, nie byłaby w stanie wyprostować się (il. 7).

7. Przekrój podłużny. Pomiar inwentaryzacyjny IAIU PŁ pod kier. W. Witkowskiego, T. Bolanowskiego i W. Pardały. Rys. M. Kokot, W. Witkowski, 2006. Kolorem żółtym oznaczono wieżbę dachową niedostępną do pomiaru w 2006 r., przerysowaną za P.I. Makuszenko (1976)

7. Longitudinal section. Inventory measurement made by IAIU PŁ under the supervision of W. Witkowski, T. Bolanowski and W. Pardała. Drawing by M. Kokot, W. Witkowski, 2006. The yellow colour was used to mark the timber roof structure that was unavailable for measurement in 2006, and was redrawn after P.I. Makuszenko (1976)

8. Zwarta, przysadziła bryła cerkwi Strukowskiej, widok od strony północnej. Fot. W. Witkowski

8. The compact, squat mass of the Strukivska tserkva, view from the North. Photo by W. Witkowski

9

10

Zachował się wysokiej klasy ikonostas z epoki, niestety, podobnie jak w wielu innych cerkwiach huculskich, obrazy niezbyt szczęśliwie współcześnie przemalowano (il. 12, 13). Na uwagę zasługują dwie bardzo zniszczone interesujące ikony Chrystusa Nauczającego, jedna prawdopodobnie starsza, na dość wysokim poziomie artystycznym, kanoniczna, z końca XVII – początku XVIII wieku (?), druga, młodsza, o wpływach ludowych, z 1. połowy XVIII wieku (?). Nad carskimi wrotami, niezależnie od formalnego programu ikonostasu, powieszono we własnej, bogato zdobionej ramie, niewielką ikonę Chrystusa Pantokratora, przykrytą złotą sukienką, dlatego trudną do datowania. Może ona pochodzić z tego samego okresu co dwie wymienione wcześniej³¹.

11

Zachowały się również dwie ciekawe chorągwie (gonfalony). Jedna przedstawia króla Węgier z inskrypcją *S. Stephen I. Rex Ungar.*, druga Dobrego Pasterza z łacińskim, wczesnobarokowym kościołem w tle. Obie noszą cechy sztuki łacińskiej³². Interesujące są również polichromowane krzyże procesyjne ludowej proveniencji.

Cechy konstrukcji

Zrąb wykonano z kłód z drewna iglastego, obrobionych do kantu na niewyodrębnionych wizualnie od zewnątrz podwalinach. Węgły zewnętrzne związane są na zamek pletwowy³³ – nietypowo dla cerkwi huculskich (il. 14), w których w większości zachowanych przykładów zręby wykonywano z połowizn

9. Napis fundacyjny na nadprożu drzwi pochodzący prawdopodobnie z 1894 r. Fot. W. Witkowski

9. The foundation inscription at the door lintel, probably from 1894. Photo by W. Witkowski

10. Widok od strony nawy w kierunku skrzydła północno-zachodniego. Fot. W. Witkowski

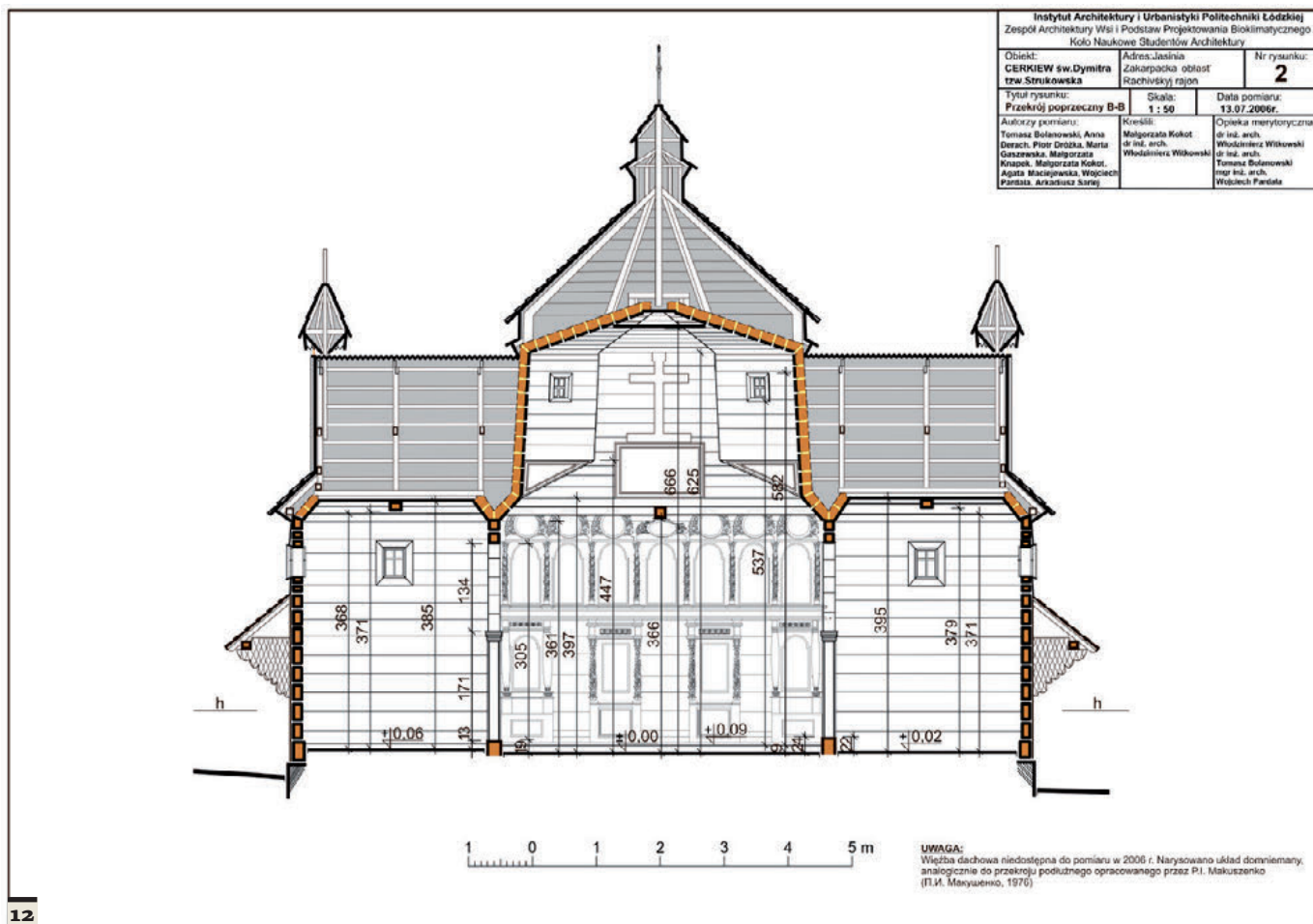
10. View from the nave toward the North-Western wing. Photo by W. Witkowski

11. Ośmioboczny bęben i płaska kopuła namiotowa. Widoczne krzyżowe ściągi, fragment ikonostasu i współczesne malowidła. Fot. W. Pardała

11. Octagonal tambour and flat tent-shaped dome, with visible cross tie beams, a fragment of iconostasis, and contemporary paintings. Photo by W. Pardała

12. Przekrój poprzeczny z widokiem na ikonostas. Pomiar inwentaryzacyjny IAIU PŁ pod kier. W. Witkowskiego, T. Bolanowskiego i W. Pardały. Rys. M. Kokot, W. Witkowski, 2006. Domniemany układ więźby dachowej niedostępnej do pomiaru w 2006 r. oznaczony na biało, wysowny przez analogię za przekrojem podłużnym P.I. Makuszenko (1976)

12. Cross section with a view at iconostasis. Inventory measurement made by IAIU PŁ under the supervision of W. Witkowski, T. Bolanowski and W. Pardała. Drawing by M. Kokot, W. Witkowski, 2006. A supposed timber roof structure that was unavailable for measurement in 2006, marked with the white colour, and drawn by analogy after the longitudinal section by P.I. Makuszenko (1976)

kłód³⁴, a narożniki najczęściej łączono na nakładkę z ostatkami. W tym przypadku na nakładkę prostą jednostronną wiązane są jedynie węgły wewnętrzne, co jest dobrze widoczne od środka (il. 7, 10). Konstrukcja z drewna brusowanego, wiążanego na zamek pletwowy, jest jednak dość powszechna na Zakarpaciu, zwłaszcza w starszych cerkwiach różnych grup typologicznych³⁵.

W najniższej części zrębu węgły są bez ostatków (do trzeciego wieńca), wyżej belki wydłużają się w bogato profilowane wsporniki – rysie z podryśmami, niosące płatwie, na których oparty jest daszek opasujący (*opasannja*). Grubość belek zrębu podstawowego jest nie mniejsza niż 19–21 cm. Trzeba podkreślić staranność obróbki drewna i precyzję wykonania wiązań zrębu oraz ozdobnych wsporników daszku opasującego.

Ściany dobudowanej kruchty są także wieńcowe, ale z elementów, których grubość nie przekracza 10 cm.

Ściany powyżej daszku opasującego oszalowano gontem o dolnych krawędziach deseczek wycinanych w trójkąt. Dolną część zrębu (poniżej daszku opasującego) oszalowano wtórnie w identyczny sposób.

Zrębowe ściany ramion krzyża, w górnej części przełamane, tworzą fasety. Ściany bębna zrębu centralnego są lekko nachylone do środka. Na poziomie faset zrębu centralnego (zwężenie poniżej przejścia z formy kwadratu do ośmiobocznej podstawy bębna), na osiach budowli podłużnej i poprzecznej, umieszczono typowe, krzyżujące się belki – ściagi (*perechrestja*).

Sufity nad ramionami krzyża wspierają się na skrzyżowanych belkach – ściągach.

Nad ramionami krzyża wykonano dachy krokwiowe z jętkami, co wiadomo dzięki rysunkom publikowanym przez Makuszenkę³⁶ (il. 7, 15).

Wart zauważenia jest fakt, że cerkiew Strukowska w Jasinie jest jedną z nielicznych świątyń huculskich mających znaną dokumentację konstrukcji dachu³⁷. Nie jest to bez znaczenia dla badaczy ze względu na utrudniony dostęp do poddaszy w tego typu budowach, a zwłaszcza do przestrzeni między namiotowymi kopułami zrębowymi a namiotowymi, ośmiopłaciowymi dachami ponad nimi, stąd też w publikacjach generalnie brakuje na ten temat danych. Także współcześni huculscy cieśle bardzo niechętnie dzielą

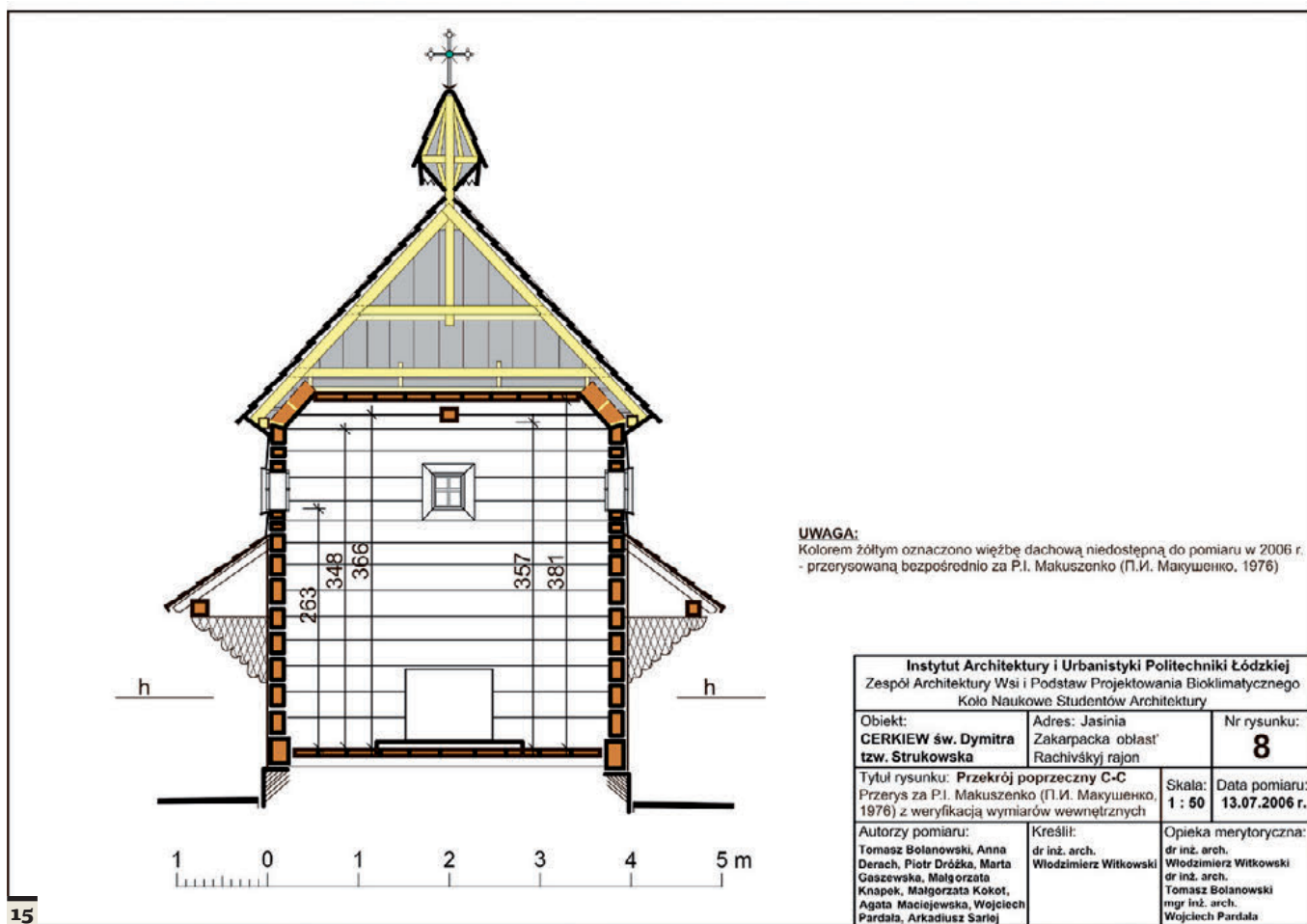
się wiedzą związaną z swoim warsztatem pracy, czego autor doświadczył kilkakrotnie³⁸.

W cerkwi Strukowskiej na długości dachu każdego ramienia krzyża znajdują się jedynie trzy pary krokwi (dwie skrajne oraz środkowa), co daje odległości między więzarami około 1,5 m. W architekturze mieszkalnej i gospodarczej na Huculszczyźnie był to dystans dość typowy (zdarzała się rozpiętość między krokwiami nawet do 2 m!), na co autor (zresztą wcale nie jako pierwszy) zwracał uwagę w opracowaniu z 2003 roku jako na pewien ewenement konstrukcyjny³⁹. Według rysunków zawartych w publikacji Makuszenki krokwie dachów nad ramionami krzyża oparte są u dołu na płatwiach leżących zapewne na wysuniętych końcówkach belek zrębu, poniżej

przełamania wieńca i jego przejścia w fasety⁴⁰. Rozwiązanie takie również nie należy do najbardziej typowych dla cerkwi huculskich i prawdopodobnie może być spotykane przede wszystkim w obiektach starszych⁴¹. W cerkwiach najliczniejszych – z 2. połowy XIX wieku – zwykle krokwie czopowane są u dołu w belki wiązarowe (stropowe) na ich końcach, co autor może stwierdzić jednoznacznie w oparciu o analizę kilku przykładów znanych przede wszystkim z rozpoznania własnych.

Nad wieńcową kopułą wznosi się ośmiopiętrowy, krokwiowy dach namiotowy, ale rysunek pomiarowy przekroju podłużnego u Makuszenki⁴² niestety nie wyjaśnia przekonująco i zrozumiale sposobu oparcia krokwi u dołu. Pokazuje on bowiem krokwie niejako „złamane” w dolnej części i wspierające się (tak jak słupki) o skraj przełamania wieńca w miejscu przejścia ze zrębowej ściany bębna w wieńcową namiotową kopułę (il. 7). Z punktu widzenia stabilności konstrukcji zastosowanie takiego lub podobnego rozwiązania jest jednak mało prawdopodobne. Teoretycznie zamiast krokwi możliwe byłoby użycie deskowych krążyn o zewnętrznym profilu kształtującym formę kopuły, ale akurat w cerkwi Strukowskiej namiotowy dach

nad kopułą wieńcową jest jak najbardziej prosty, bez żadnych obłości. Logika wskazuje na to, że powyżej przełamania zrębu, w miejscu, gdzie przechodzi on w wieńcową kopułę namiotową, mogą być ułożone jeszcze dwa-trzy wieńce niejako podwyższające bęben, na których prawdopodobnie wsparte są krokwie, jednakże przypuszczenie to wymagałoby potwierdzenia, najlepiej podczas kolejnej wymiany gontowego pokrycia dachu. Niestety, znane z literatury przekroje konstrukcyjne przez bębny, kopuły wieńcowe i dachy nad nimi⁴³ pokazują na ogół inne rozwiązania i na ich podstawie trudno jest wnioskować przez analogię o konstrukcji zastosowanej w cerkwi Strukowskiej. Pozostaje zatem staranna weryfikacja podczas najbliższego remontu dachu.

Cerkiew Strukowska a inne cerkwie typu huculskiego o powiększonym zrębie centralnym

Ze względu na formę planu oraz bryłę cerkiew Strukowską zaklasyfikować można do grupy kilkunastu rozpoznanych drewnianych świątyń głównie z terenów Huculszczyny galicyjskiej oraz Pokucia, opartych na tym samym wzorcu przestrzennym – budowli centralnej na rzucie krzyża greckiego złożonego z pięciu kwadratów, z których środkowy jest większy od

jednakowych pozostałych⁴⁴ (il. 16). Zasadniczo są to (lub były) cerkwie jednokopułowe z końca XVIII – I. połowy XIX wieku. Do grupy tej zaliczyć można również budowle pięciokopułowe z 2. połowy XIX wieku, mianowicie świątynie w Tłumaczyku (1852, nie istnieje), Kniaźdworze (1864, nie istnieje) i Hawryłówce (1862), a także trójkopułową cerkiew w Gwoźdźcu (1855, przeniesiona z centrum miasteczka na nowe miejsce), której ramiona boczne są jednak węższe – prostokątne, a nie kwadratowe. Trzy świątynie z parafii mikulczyńskiej: Mikuliczyn (1868), Tatarów (1912) i Polanica Popowiczowska (1912), projektowane przez

13. Ikonostas cerkwi Strukowskiej. Większość ikon przemalowana współcześnie. Fot. W. Witkowski, 2006

13. Iconostasis in the Strukivska tserkva, with most icons repainted nowadays. Photo by W. Witkowski, 2006

14. Widok od strony zachodniej przed pokryciem dolnej części zrębu gontem. Węgły zewnętrzne związane na zamek płetwowy. Widoczna podmurówka z cegły silikatowej oraz ścianka fundamentowa pod przybudówkę frontową. Fot. W. Witkowski, maj 1995

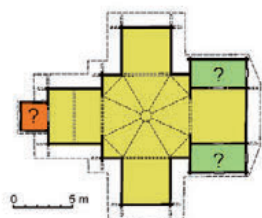
14. View from the West, before covering the lower part of the log construction with shingle. External corners with dovetail joints. With visible underpinning made of silicate brick and foundation wall for a frontal annex. Photo by W. Witkowski, May 1995

15. Przekrój poprzeczny przez część ołtarzową. Przerys za P.I. Makuszenko (1976) z weryfikacją wymiarów wewnętrznych. Pomiar inwentaryzacyjny IAIU PŁ pod kier. W. Witkowskiego, T. Bolanowskiego i W. Pardaly. Rys. W. Witkowski, 2006. Kolorem żółtym oznaczono więźbę dachową niedostępną do pomiaru w 2006 r.

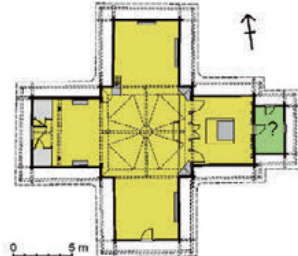
15. Cross section through the altar part. Drawing after P.I. Makuszenko (1976), with internal measurements verified. Inventory measurement made by IAIU PŁ under the supervision of W. Witkowski, T. Bolanowski and W. Pardala. Drawing by W. Witkowski, 2006. The yellow colour was used to mark the timber roof structure that was unavailable for measurement in 2006

16

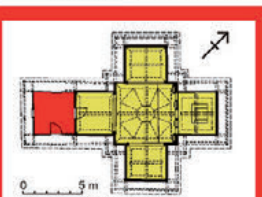
na planie krzyża równoramiennego, jednokopułowe
bez istotnych przekształceń

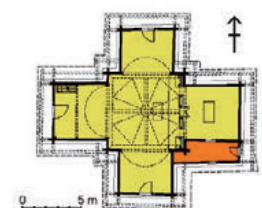
Terpilówka 1781 (rejon Pidwołoczysk, Obwód Ternopolski, d. pow. Zbaraz)

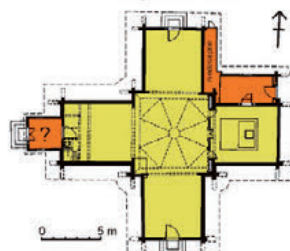
Kamionka Wielka 1794

Jasina 1824

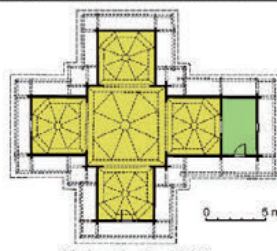

Łojowa 1835

Osławy Białe (tzw. dolna) 1835

trój- i pięciokopułowe
Gwoździec 1855, przen. z centrum;
węższe ramiona boczne (badana 2015)

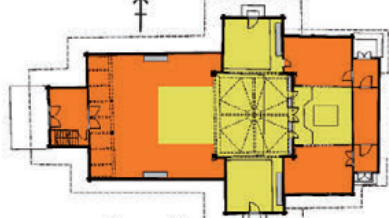

Kniazdwór 1864

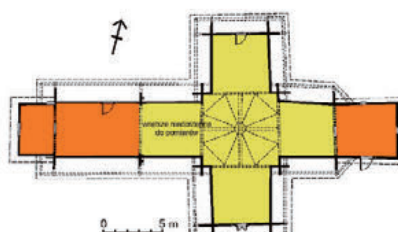
bliźniacza Tłumaczyk 1852

Hawryłówka 1862 (nie badana)

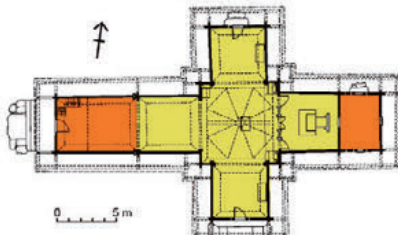
znacząco przebudowane i/lub rozbudowane

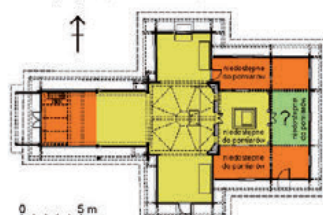
Delatyn 1785, przebud.: 1894, 1902, 1911-12

Żelena 1796, późn. rozbud.

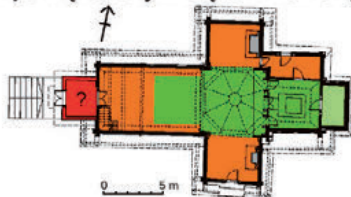

Żabie Stupejka, ok. 1800, rozbud. 1850

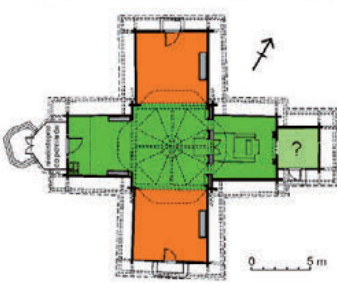

Dora 1823, rozbud. 1844

przebudowane z układu
trójdzielnego do „krzyżowego”
z powiększonym zrębem nawowym

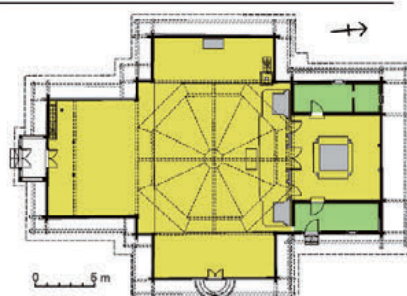

Krasne ok. 1840, 2x rozbud., druga 1899
(rejon Rożniatów, d. pow. Kalusz)

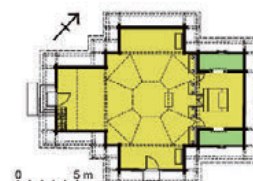

Czarny Potok XIX w?

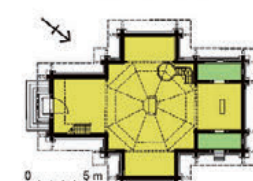
Tysmieniczany 1865 (nie badana)

Mikuliczyn 1868

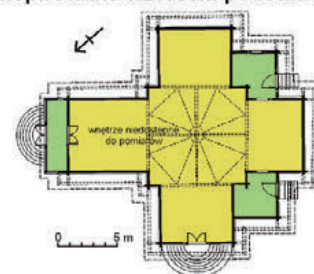
Tatarów 1912

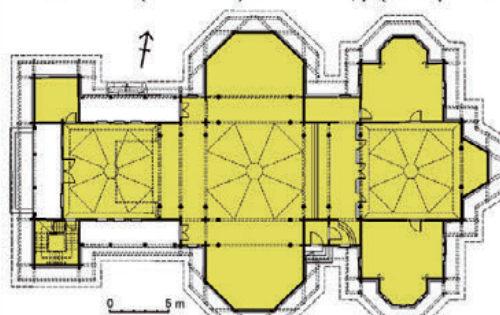
Polanica Popowiczowska 1912

jednokopułowe
z krótkimi ramionami bocznymi

projektowane
przez zawodowych twórców
w narodowym stylu ukraińskim,
inspirowane wzorcem podstawowym

Worochta (tzw. nowa) 1936-1939, pięciokopułowa

Zarzecze 1941-1943, trójkopułowa

- pierwotny korpus główny na planie krzyża z powiększonym zrębem nawowym
- pierwotny trójdzielny korpus główny
- pomieszczenia powstałe równocześnie z korpusem głównym
- historyczne rozbudowy / przebudowy
- pomieszczenia nowe lub na miejscu wcześniejszych

Kursywą opisano obiekty obecnie nieistniejące

zawodowych twórców, tzw. nowa cerkiew w Worochcie (lata 30. XX w.) oraz cerkiew w Zarzeczcu (1943) są natomiast twórczymi interpretacjami pierwotnego wzorca, dokonanymi również przez zawodowych projektantów. Dwie ostatnie zakwalifikować można równocześnie do dużej grupy cerkwi w narodowym stylu ukraińskim.

Już Kazimierz i Tadeusz Mokłowscy, a niemal równolegle z nimi Tadeusz Obmiński zauważyli specyfikę planów cerkwi na rzucie krzyża z powiększonym kwadratem nawowym – środkowym⁴⁵. Mokłowscy domniemywali nawet, że cerkiew z Delatyna mogła być pierwowzorem dla innych (co, jak dziś wiemy, było przypuszczeniem nieco na wyrost). Obmiński rozprzestrzenienie się na Huculszczyźnie cerkwi o planach krzyżowych (w różnych odmianach) wiązał z prawosławnym Skittem Maniawskim, gdzie w 1681 roku powstała świątynia o trzech ramionach zamkniętych trójbocznie (tzw. plan trójkonchowy), przeniesiona na początku XVIII wieku do Nadwórnej, dla której prototypem mogły być murowane cerkwie z góry Athos. Przypuszczał on, że cerkwie o powiększonym zrębie środkowym wzięły się z poszukiwania przez cieśli możliwości zamknięcia jak największej kubatury przy użyciu jak najkrótszych odcinków bierwion. Wymienił cerkwie w Dorze i Delatynie oraz w Jasinie⁴⁶. Dziś wydaje się, że poszukiwanie jak największych oszczędności materiału na obszarze Podkarpacia i Karpat Wschodnich nie było główną przyczyną rozwoju tej formy przede wszystkim ze względu na dostatek dobrej klasy drewna na tym terenie. Zresztą wówczas wzorzec ten stałby się całkowicie dominujący w XIX wieku, co przecież nie miało miejsca.

17

W.R. Zaloziecky, powołując się na Mokłowskiego, zauważył podobieństwo planu cerkwi Strukowskiej w Jasinie z planem cerkwi w Delatynie, sytuując je obie w grupie świątyń na planie centralnym, a krzyżowe formy planu wywodząc ze sztuki bizantyjskiej. Opublikował też schemat planu cerkwi Strukowskiej z przybliżonymi wymiarami⁴⁷.

Mychajło Dragan wyróżnił kilka odmian rzutów cerkwi drewnianych opartych na planie krzyża, a wśród nich oczywiście takie, w których zrąb nawowy (ortogonalny lub kwadratowy⁴⁸) jest powiększony w stosunku do ramion. Nie szukał przy tym ewentualnych bardziej szczegółowych zależności o charakterze geograficznym.

Wzorzec świątyni na planie krzyża (w różnych odmianach) kojarzony jest przez Dragana z architekturą bizantyjską, która mogła przenikać na ziemie dzisiejszej Ukrainy dzięki murowanej architekturze ormiańskiej i gruzińskiej, promieniującej na te tereny za pośrednictwem Chersonesu na Krymie⁴⁹. Badacz przypuszczał, że w Galicji (a zatem także na Huculszczyźnie i Pokuciu) mógł on się pojawić dzięki istniejącym tam jeszcze od czasów książęcych handlowym koloniom ormiańskim⁵⁰, o czym świadczyć miałyby najwcześniejsze realizacje murowane z Halicza (XII w.) i Lwowa (XIII-XIV w.).

Iwan Mohytycz wiązał pojawienie się na Pokuciu w XVIII wieku licznych cerkwi „krzyżowo-kopułowych” z drugą falą kolonizacji ormiańskiej na tym terenie⁵¹.

Z kolei Ryszard Brykowski słusznie zauważył, że drewniane cerkwie na rzucie krzyża (w różnych

16. Cerkiew Strukowska na tle innych cerkwi na planie krzyża z powiększoną nawą (zrębem nawowym). Oprac. W. Witkowski

16. The Strukivska tserkva compared to other cruciform churches with an enlarged nave square. Elaborated by W. Witkowski

17. Delatyn, rejon nadwórniański, cerkiew pw. Narodzenia Najświętszej Dziewicy Maryi, 1785, rozbudowywana i przebudowywana 1894, 1902, 1911-1912. Fot. W. Witkowski, 2006

17. Deliatyn, the district of Nadvorna, the tserkva dedicated to Holy Mother's Birth, 1785, extended and rebuilt 1894, 1902, 1911-1912. Photo by W. Witkowski, 2006

wariantach planów) poza Huculszczyzną i Pokuciem występują na terenach dawnej Rzeczypospolitej sporadycznie i w żadnym wypadku nie stanowią konkurencji dla powszechnie stosowanego wzorca cerkwi o układzie trójdzielnym (na planie trzech kwadratów wzdłuż osi podłużnej, z których środkowy – nawowy – jest większy od pozostałych). Najstarsze rozpoznane przykłady drewnianych cerkwi na planie krzyża pochodzą z 2. połowy XVII wieku (Lubliniec w Przemyskiem – 1670, nie istnieje, Nadwórna, przeniesiona ze Skitu Maniawskiego – 1681, nie istnieje, Słoboda Bolechowska – 1700), niezbyt liczne pochodzą z wieku XVIII (w tym kilka świątyń z Wołynia o prostym krzyżowym układzie, np. Drozdnie – 1710, Nieświcz – 1771, Borki – 1769, Osa – 1772, Turopin – 1777⁵² czy pokazywana tu przez autora dla porównania z innymi Terpiłówka z dawnego powiatu zbaraskiego na Tarnopolszczyźnie – 1781, która reprezentuje wzorzec planu krzyża greckiego z większym zrębem nawowym), a przeważająca większość – z wieku XIX. Brykowski to relatywnie późne pojawienie się schematu krzyżowego, a potem jego utrzymanie przez wiek XVIII i XIX wiąże raczej nie z odległymi w przestrzeni i w czasie ośrodkami kulturowymi Armenii czy Bizancjum, a ze stylowymi rozwiązaniami baroku, przenikającego na terenach Rzeczypospolitej (choć w ograniczonej skali) także do drewnianej architektury cerkiewnej⁵³.

Iwan Mohytycz opracował klasyfikację form huculskich cerkwi „krzyżowych” opartą na proporcjach rzutów i brył. Wykreślając ze środka zrębu nawowego

okręgi o promieniach równych długościom przekątnych prostokątów stanowiących poszczególne części zrębów, szukał ich związków z narożnikami lub środkami długości ścian ramion krzyża. Odczytywał skomplikowane wzajemne zależności geometryczne poszczególnych rozmiarów planów i przekrojów. Szukał też podobnych prawidłowości w planach XIII-wiecznych budowli murowanych z obszaru Księstwa Halicko-Wołyńskiego, dowodząc istnienia powiązań między huculskimi cerkiewiami „krzyżowymi” a sztuką staroruską. Geometryczne relacje między częściami budowli pokazał na schematycznych ry-

sunkach⁵⁴. Nawet jeśli zależności te w jednostkowych przypadkach są prawdziwe, klasyfikacja oparta była na stosunkowo małej liczbie przeanalizowanych przykładów (zaledwie kilkunastu) i miała wybitnie teoretyczny charakter. Autor nie uwzględnił w niej czynnika czasu powstania ani topografii grup budowli. Niektóre schematy nie odzwierciedlały też, niestety, rzeczywistych rozmiarów planów lub miały charakter mocno uproszczony. Badacz nie dowodził wprost, czy prezentowane zależności geometryczne leżały u podstaw świadomych działań i decyzji majstrów stawiających świątynie, czy jedynie wynikają (w sposób oczywisty i zarazem w jakimś sensie wypadkowy) z zastosowania takich, a nie innych modułów tworzących formy przestrzenne świątyń. Nauka ukraińska stoi jednak na stanowisku, że „zasada proporcjonalności była główną stosowaną przez dawnych budowniczych – traktowano ją jako receptę na udaną konstrukcję, niezawodną metodę gwarantującą trwałość i efekt tworzenia harmonijnej całości”⁵⁵. Cerkwie oparte na planie krzyża z powiększonym zrębem nawowym znalazły się

18. Kamionka Wielka, rejon kołomyjski, cerkiew pw. św. Michała Archistratega oraz św. Mikołaja, 1794. Fot. W. Witkowski, 2012

18. Velyka Kam'yanka, the district of Kolomyia, the tserkva dedicated to St. Michael the Archangel and St. Nicolaus, 1794. Photo by W. Witkowski, 2012

19. Zełena (Zielona), rejon nadwórniański, cerkiew pw. św. Dymitra, 1796, później rozbudowana. Fot. W. Witkowski, 2006

19. Zelena, the district of Nadvorna, the tserkva dedicated to St. Demetrius, 1796, later extended. Photo by W. Witkowski, 2006

w klasyfikacji Mohytycza w dwóch różnych grupach, przy czym – co najdziwniejsze – ów powiększony w stosunku do ramion krzyża zrąb nawowy bynajmniej nie stanowił głównego czynnika decydującego o przypisaniu do konkretnej grupy.

Jarosław Taras zwrócił uwagę na rolę badań interdyscyplinarnych i wpływ bardzo wielu czynników i uwarunkowań z różnych dziedzin na kształtowanie się drewnianej architektury sakralnej. Podkreślił rolę historii politycznej, ekonomicznej i społecznej, kultury technicznej, formowania osadnictwa i warunków geograficznych (topografia, klimat, opady itp.). Wskazał, że cerkwie o rzutach opartych na formie krzyża były w XVIII wieku obecne w wielu regionach, praktycznie na całym obszarze dzisiejszej Ukrainy, a nie tylko na Huculszczyźnie i przyległym Pokuciu. Jest zwolennikiem poglądu, opartego między innymi na badaniach archeologicznych, że ten typ architektury genetycznie odnosić należy do czasów książęcych i wiązać bezpośrednio z przyjęciem chrześcijaństwa na Rusi i świadomym przeniesieniem formy z (wywodzącej się z Bizancjum) architektury murowanej do drewnianej. Ponadto twierdzi, że drewniana cerkiew na planie krzyża była na ziemiach Ukrainy zjawiskiem w znacznym stopniu uniwersalnym, niezależnym od uwarunkowań i granic politycznych. Na Huculszczyznę typ ten przyjął w XVIII wieku z terenów

Podkarpacia, gdzie w miastach, miasteczkach, a przede wszystkim w monasterach powstał w czasach Rusi Halickiej. Według tego autora jest ludowym przetworzeniem wzorców historycznych na bazie bardzo wielu różnych czynników, ale nie ma charakteru lokalnego, lecz uniwersalny⁶.

Na obszarze huculsko-pokuckim wśród ponad setki⁷ cerkwi reprezentujących różne odmiany świątyń „krzyżowych” opisywany wzorec z kwadratowym zrębem nawowym i mniejszymi, także kwadratowymi lub niemal kwadratowymi ramionami jest reprezentowany przez stosunkowo skromną liczbowo grupę budowli. Są to (w kolejności chronologicznej – czasu powstania) świątynie w miejscowościach:

- Delatyn, rejon nadwórniański (pw. Narodzenia Najświętszej Dziewicy Maryi, 1785⁸, rozbudowywana 1894, 1902, 1911-1912⁹; il. 17);
- Kamionka Wielka, rejon kołomyjski (pw. św. Michała Archistratega oraz św. Mikołaja, 1794⁶⁰; il. 18);
- Żelena (Zielona), rejon nadwórniański (pw. św. Dymitra, 1796, później rozbudowana⁶¹; il. 19);
- Żabie Słupajka, rejon werchowyński (pw. Zaśnięcia Przenajświętszej Dziewicy Maryi, ok. 1800, rozbudowana 1850⁶², nie istnieje);
- Jasina, rejon rachowski (pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, tzw. Strukowska, 1824);

- Dora, rejon nadwórniański (pw. Cudu św. Michała Archaniola, 1823, rozbudowana 1844⁶³ przez majstra ciesielskiego Wasyla Gnypiuksa; il. 20);
- Łojowa, rejon nadwórniański (pw. Przemienienia Pańskiego, 1835⁶⁴; il. 21);
- Oslawy Białe, rejon nadwórniański (pw. św. Dymitra, tzw. dolna, 1835⁶⁵; il. 22);
- Tłumaczyk, rejon kołomyjski (pw. Świętej Trójcy, 1852⁶⁶, nie istnieje), pięciokopułowa, na podstawie archiwalnych zdjęć można wnosić, że była to cerkiew bliźniacza do powstałej 12 lat później świątyni w pobliskim Kniaźdworze;
- Gwoździec, rejon kołomyjski (pw. Narodzenia Przenajświętszej Dziewicy Maryi, wcześniej pw. św. Proroka Ilii, 1855⁶⁷; il. 23), przeniesiona z centrum miasteczka na nowe miejsce, trójkopułowa, z większymi ramionami bocznymi oraz mniejszymi kruchtą i zakrystią na osi podłużnej, badana przez autora w lipcu 2015 roku;
- Hawryłówka, rejon nadwórniański (pw. św. Michała Archistratega, 1862⁶⁸), pięciokopułowa, jeszcze nie badana przez autora;

- Kniaźdwór, rejon kołomyjski (pw. Zaśnięcia Przenajświętszej Dziewicy Maryi, 1864⁶⁹, nie istnieje), pięciokopułowa, znana między innymi z rysunku planu oraz drzeworytu J. Řeřichy publikowanych przez V. Sičynského⁷⁰ oraz z kilku archiwalnych fotografii.

Dla porównania z cerkwiami wymienionymi w powyższym zestawieniu uwzględniono również nieistniejącą dziś cerkiew pw. św. Mikołaja Biskupa w miejscowości Terpiłówka (rejon podwołoczyski, obwód tarnopolski, dawny powiat zbarski, dawny dekanat greckokatolicki podwołoczyski Archieparchii Lwowskiej, czyli daleko poza obszarem Huculszczyzny), pochodzącą z 1781 roku, dokumentowaną przez M. Dragana⁷¹. Miała niemal identyczny jak tamte plan oraz bardzo zbliżone rozmiary rzutu i podobną bryłę (jedyna różnica to pastoforia po bokach prezbiterium wystające poza węgly zrębu nawowego, zbudowane prawdopodobnie równocześnie z resztą zrębu). Była nieznacznie starsza od cerkwi w Delatyniu, jest zatem najstarsza w zestawieniu.

Jeśli do listy dołożyć choćby wspomniane już cerkwie z Wołynia, wymieniane przez M. Dragana cerkwie w Lublińcu w Przemyskiem (1670), w Cudnowie na Żytomierszczyźnie (XVIII w.) czy w Łebedyniu w obwodzie sumskim (1789), potwierdzi to jedynie, że wzorzec cerkwi na planie krzyża greckiego z powiększonym kwadratem zrębu nawowego był obecny w tym czasie (choć bardzo nielicznie) nie tylko w innych regionach ówczesnej Galicji, ale również na

20. Dora, rejon nadwórniański, cerkiew pw. Cudu św. Michała Archaniola, 1823, rozbudowana 1844. Fot. W. Pardała, 2006

20. Dora, the district of Nadvirna, the tserkva dedicated to the Miracle of St Michael the Archangel, 1823, extended 1844. Photo by W. Pardała, 2006

21. Łojowa, rejon nadwórniański, cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego, 1835. Fot. W. Witkowski

21. Lojeva, the district of Nadvirna, the tserkva dedicated to the Transfiguration, 1835. Photo by W. Witkowski

22. Oslawy Białe, rejon nadwórniański, cerkiew pw. św. Dymitra, tzw. dolna, 1835. Fot. W. Witkowski, 2009

22. Bily Oslavy, the district of Nadvirna, the tserkva dedicated to St. Demetrius, called the lower one, 1835. Photo by W. Witkowski, 2009

23. Gwoździec, rejon kołomyjski, cerkiew pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy, 1855 (przeniesiona z centrum miasteczka). Fot. W. Witkowski, 2015

23. Hvizdets, the district of Kolomyia, the tserkva dedicated to Holy Mother's Birth, 1855 (transferred from the centre of the town). Photo by W. Witkowski, 2015

ziemiach północnej, środkowej i wschodniej Ukrainy. Nigdzie jednak cerkwie tego typu nie wystąpiły w zwartej grupie na tak niewielkim obszarze, jak w omawianym regionie Huculszczyzny i Pokucia.

Mniej więcej połowa wymienionych w zestawieniu świątyń, w związku ze wzrastającą liczbą mieszkańców wsi, została z czasem rozbudowana (głównie przez przedłużenie babińca i ewentualne dobudowy zakrystii lub pastoforiów z boków cerkwi lub od tyłu), przez co – tak jak w najbardziej spektakularnym przypadku Delatyna – zatraciły pierwotną formę przestrzenną i harmonijny wygląd. Odbiór wizualny zdecydowanie pogorszyło też pokrycie niemal wszystkich świątyń blachą.

Na tym tle cerkiew Strukowska (nawet z dobudowaną współcześnie kruchtą), z zachowanym pełnym pokryciem gontowym, jawi się jako obiekt o znakomicie utrzymanej pierwotnej bryle i niezmiennym charakterze.

Co najmniej sześć kolejnych świątyń należy wiązać z architekturą inspirowaną omawianym wzorcem, projektowaną w większości przez zawodowych twórców:

- Tyśmieniczany, rejon nadwórniański (pw. św. Paraskewii, 1865⁷², jeszcze nie badana przez autora). Ma skrócone ramiona boczne i bliski kwadratowi babiniec, nakryty nietypowo dla cerkwi typu huculskiego – trójpołaciowym dachem. Po bokach do prezbiterium przylegają pastoforia – *ryznycja* i *pałamarnia*. Kwadratowy zrąb nawowy jest bardzo wysoki – do poziomu kalenic dachów ramion krzyża. Wyżej wznosi się niski, ośmioboczny bęben⁷³. Hipoteza, że cerkiew ta była projektowana przez zawodowego twórcę – architekta (na co wskazywać mogą mniej typowe proporcje bryły) wymaga jednak udowodnienia;
- Mikuliczyn, na obszarze podległym Jaremczańskiej Radzie Miejskiej (pw. Świętej Trójcy, 1868), projekt – c.k. inż. arch. J. Czajkowski⁷⁴. Cerkiew ta ma mocno skrócone ramiona boczne i lekko skrócony babiniec (il. 24);
- Tatarów, na obszarze podległym Jaremczańskiej Radzie Miejskiej (pw. św. Dymitra, 1912), projekt – arch. Franciszek Mączyński z Krakowa, polichromie – artysta malarz Karol Maszkowski, również z Krakowa, fundator – książę Jan II Lichtenstein⁷⁵ (il. 25);

- Polanica Popowiczowska, na obszarze podległym Jaremczańskiej Radzie Miejskiej (pw. Wprowadzenia Najświętszej Bogurodzicy do Świątyni, 1909-1912, nie istnieje). Fundatorem także był książę Jan II Lichtenstein⁷⁶ (il. 26);
- Worochta, na obszarze podległym Jaremczańskiej Radzie Miejskiej (tzw. nowa, pw. Narodzenia NMP, 1936-1939), pięciokopułowa, stanowi przykład realizacji w ukraińskim stylu narodowym, odwołującej się w warstwie formalnej do świątyń huculskich o powiększonym zrębie nawowym. Ma lekko wydłużony babiniec i skrócone prezbiterium. Ramiona boczne również nie są pełnymi kwadratami. Konieczna jest kwerenda archiwalna, mająca na celu ujawnienie ewentualnego projektu świątyni i jego autorstwa (il. 27);
- Zarzecze, rejon nadwórniański (pw. Pokrow Najświętszej Bogurodzicy, 1941-1943), projekt – arch. Lew Łewyns'kyj⁷⁷. Najpóźniejsza w opisywanej grupie, o bardzo rozbudowanym planie i takiejże formie przestrzennej, stanowi przykład realizacji w ukraińskim stylu narodowym, odwołującej się

24

25

w warstwie formalnej do świątyń huculskich kilku typów, w tym do typu o powiększonym zrębie nawowym. Bardzo daleka od pierwotnego wzorca, trójkopułowa, z wydłużonym babińcem, z trójbocznie zamkniętymi ramionami bocznymi, wielobocznymi pastoforiami oraz dwiema niskimi wieżyczkami po bokach frontu (il. 28).

Należy zwrócić uwagę, że cerkwie w Tatarowie i Polanicy Popowiczowskiej były cerkiewiami filialnymi parafii mikulczyńskiej. Obie powtórzyły niemal dokładnie plan świątyni z Mikuliczyna⁷⁸. Równocześnie obie mają bardzo zbliżone rozmiary rzutów, mniej więcej o połowę mniejsze od cerkwi macierzystej, ale już ich bryły zdecydowanie się różnią (tatarowska jest przysadzista i niska, bardziej nawet niż mikulczyńska (!), a cerkiew z Polanicy była wysmukła, z mianierczym kopułowym hełmem, miękko wygiętym dachem nad wejściem, zaś na osi podłużnej miała wąskie i wysokie bębny zwieńczone wydatnymi makowicami). Obie też powstały w tym samym roku 1912.

Przy tej samej osobie możnego i hojnego fundatora⁷⁹, który nad Prutem miał swoje tereny łowieckie, a w Tatarowie dworek myśliwski⁸⁰, nietrudno wysunąć hipotezę, że obie mogły wyjść spod ręki tego samego autora... Wymaga to jednak dalszych badań. Równocześnie można stwierdzić, że występowanie cerkwi o powiększonym zrębie nawowym oraz krótkich (wąskich) ramionach bocznych ma wybitnie lokalny charakter (uwzględniając w tym czwartą świątynię z tej grupy, w Tyśmieniczanych, powstałą tylko trzy lata przed cerkwią mikulczyńską).

Warto też zwrócić uwagę, że prezbiteria cerkwi z Mikuliczyna, Polanicy Popowiczowskiej i Tatarowa są węższe aniżeli szerokość babińca czy ramion bocznych, a położone po bokach pastoforia licują z bokami zrębu nawowego. Jest to wyraźna, twórcza modyfikacja pierwotnego wzorca.

Co najmniej dwie, a zapewne więcej cerkwi zostało rozbudowanych poprzez dodanie ramion bocznych, co spowodowało zmianę ich planu z klasycznego trójdzielnego na krzyżowy o powiększonym zrębie nawowym. Są to:

- Krasne, rejon rożniatowski, dawny powiat kałuski, dawny dekanat perehiński Archieparchii Lwowskiej – wprawdzie dość daleko poza obszarem etnicznej Huculszczyzny, lecz na terenie występowania licznych cerkwi na planie krzyża (pw. św. Mikołaja, ok. 1840). Najpierw rozbudowana, a następnie w 1899 roku przebudowana⁸¹ (il. 29);
- Czarny Potok, rejon nadwórniański (pw. św. Michała, XIX wiek (?)⁸²; il. 30).

Rozbudowy zmieniające układ z trójdzielnego na krzyżowy były powszechne w 2. połowie XIX wieku, szczególnie na obszarze Pokucia. Przeprowadzano je

24. Mikuliczyn, pod administracją Jaremczańskiej Rady Miejskiej, cerkiew pw. Świętej Trójcy, 1868, proj. c.k. inż. arch. J. Czajkowski. Fot. W. Witkowski, 2012

24. Mykulychyn, the territory submitted to Yaremche City Council, the tserkva dedicated to the Holy Trinity, 1868, designed by the architect J. Czajkowski. Photo by W. Witkowski, 2012

25. Tatarów, pod administracją Jaremczańskiej Rady Miejskiej, cerkiew pw. św. Dymitra, 1912, proj. arch. Franciszek Mączyński, polichromie – artysta malarz Karol Maszkowski, fundator – książę Jan II Lichtenstein. Fot. W. Witkowski, 2006

25. Tatariv, the territory submitted to Yaremche City Council, the tserkva dedicated to St. Demetrius, 1912, designed by the architect Franciszek Mączyński, polychromes by the painter Karol Maszkowski, founded by Prince John II Lichtenstein. Photo by W. Witkowski, 2006

26

także w cerkwiach trójkopułowych (np. Matyjowce, Spas /?/, Stopczatów, Zamulińce, Żukocin /?/ i innych). W przeważającej większości przypadków uzyskiwano jednak wówczas efekt „prostej” huculskiej cerkwi „krzyżowej”, a nie budowli z większym zrębem nawowym. Była to stosunkowo tania metoda powiększenia powierzchni wnętrza, koniecznego ze względu na wzrost liczebności mieszkańców wsi. Unikano

26. Polanica Popowiczowska, pod administracją Jaremczańskiej Rady Miejskiej, cerkiew pw. Wprowadzenia Najświętszej Bogurodzicy do Świątyni, 1909-1912, nie istnieje, fundator – książę Jan II Lichtenstein. Rys. W. Witkowski, na podst. fot. J. Sołtana z 1932 (po raz pierwszy publikowany w artykule W. Witkowskiego, *Cerkiew huculska – szkic do portretu*, [w:] W.A. Wójcik (red.), *Drewniane budownictwo sakralne w górach. Materiały z sympozjum*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2001, il. 13, s. 163)

26. Polyanytsya Popovichivska, the territory submitted to Yaremche City Council, the tserkva dedicated to the Entry of Holy Mother into the Temple, 1909-1912, does not exist, founded by the Prince John II Lichtenstein. Drawing by W. Witkowski, on the basis of a photo by J. Sołtan from 1932 (first published in the article: W. Witkowski, *Cerkiew huculska – szkic do portretu*, [in:] W.A. Wójcik (ed.), *Drewniane budownictwo sakralne w górach. Materiały z sympozjum*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2001, fig. 13, p. 163)

27. Worochta, pod administracją Jaremczańskiej Rady Miejskiej, cerkiew, tzw. nowa, pw. Narodzenia NMP, 1936-1939. Fot. W. Witkowski, 1995

27. Vorokhta, the territory submitted to Yaremche City Council, the tserkva, called the new one, dedicated to Holy Mother's Birth, 1936-1939. Photo by W. Witkowski, 1995

28. Zarzecze, rejon nadwórniański, cerkiew pw. Pokrow Najświętszej Bogurodzicy, 1941-1943, proj. arch. Lew Łewyns'kyj. Fot. W. Witkowski, 1996

28. Zarichchya, the district of Nadvirna, the tserkva dedicated to the Protection of Holy Mother, 1941-1943, designed by the architect Lev Levyns'kyi. Photo by W. Witkowski, 1996

27

28

w ten sposób znacznych nakładów, jakie wiązałyby się z budową nowej świątyni. Operacji, która jednak była dość skomplikowana technicznie (należało wyciąć boczne ściany zrębu środkowego, wzmocnić lisicami końcówki belek na całej wysokości ścian, opracować węzły połączeń sumikowo-łątkowych i dopiero dobudować skrzydła itp.), często dokonywali cieśle przybyli z Huculszczyny, uważani za bardzo dobrych fachowców. Wzorzec przestrzenny cerkwi huculskiej rozprzestrzeniał się więc również w taki sposób.

Warto zauważyć, że w Żelenej (nad Bystrzycą Nadwórniańską) – rodzinnej miejscowości legendarnego gazdy Iwana Struka – cerkiew pw. św. Dymitra z 1796 roku ma pierwotny plan identyczny jak cerkiew z Jasiny i jest od niej tylko o niecałe 30 lat starsza. Faktem jest jednak również, że ma większe rozmiary oraz zdecydowanie smuklejszą bryłę od cerkwi Strukowskiej (wyższe ściany zrębu ponad daszkiem opasującym oraz wyższy bęben i namiotowy dach nad kopułą), a także zrąb z połowizn kłód z wyjątkowo wydatnymi ostatkami.

Należy też podkreślić, że rozmiary zrębów nawowych, a w ślad za nimi ramion krzyża większości

29

30

opisywanych świątyń są zbliżone. W Delatyniu, Dorze, Łojowej, Oslawach Białych, Zielonej, Żabiem Stupce i Kniaźdworze kwadrat nawowy ma bok około 6,5-7 m, w Kamionce Wielkiej i Terpiłowce jest to około 8 m. Nieznacznie mniejszy był pierwotny zrąb nawowy rozbudowanej cerkwi w Krasnem (bok o długości ok. 6 m), natomiast zrąb cerkwi w Czarnym Potoku dorównuje rozmiarami zrębom środkowym świątyń w Kamionce Wielkiej i Terpiłowce. Trudno zatem oprzeć się wrażeniu, że mamy do czynienia z rozwiązaniami opartymi o pewien wzorzec, nie tylko formalny, ale także odnoszący się do rozmiarów budowli. Oczywiście przyznać też trzeba, że bryły cerkwi różnią się od siebie nawzajem, przede wszystkim proporcjami wysokości ścian, ale także – szczególnie

w przypadku zestawiania ze sobą świątyń jedno- i pięciokopułowych – formą przestrzenną i dopiero porównanie rzutów pozwala bezpośrednio kojarzyć je ze sobą.

Cerkiew Strukowska jest zdecydowanie najmniejsza w omawianej grupie (bok zrębu nawowego o długości ok. 5 m), czego uzasadnienia można szukać w fakcie, że miała to być fundacja prywatna, do tego włościańska, a ponieważ przeważająca większość wiejskich cerkwi stawiana była nakładami całych wspólnot parafialnych, więc z natury rzeczy mogły być większe.

Wart rozwinięcia wydaje się również fakt występowania cerkwi odpowiadających opisywanemu wzorcowi w stosunkowo zwartej grupie na relatywnie niewielkim obszarze geograficznym, który w uproszczeniu może być kojarzony przede wszystkim z doliną górnego Prutu na odcinku od Worochty do mniej więcej Zabłotowa (il. 31). Rzeka wypływa spod masywu Howerli w Czarnohorze, płynie na północ przełomem między pasmem Gorganów a Karpatami Pokucko-Bukowińskimi, a dalej łagodnym łukiem skręca na wschód, tocząc swe wody pokucką równiną w kierunku Kołomyi, Zabłotowa, Śniatynia i ujścia Czeremoszu, gdzie wpływa na histo-

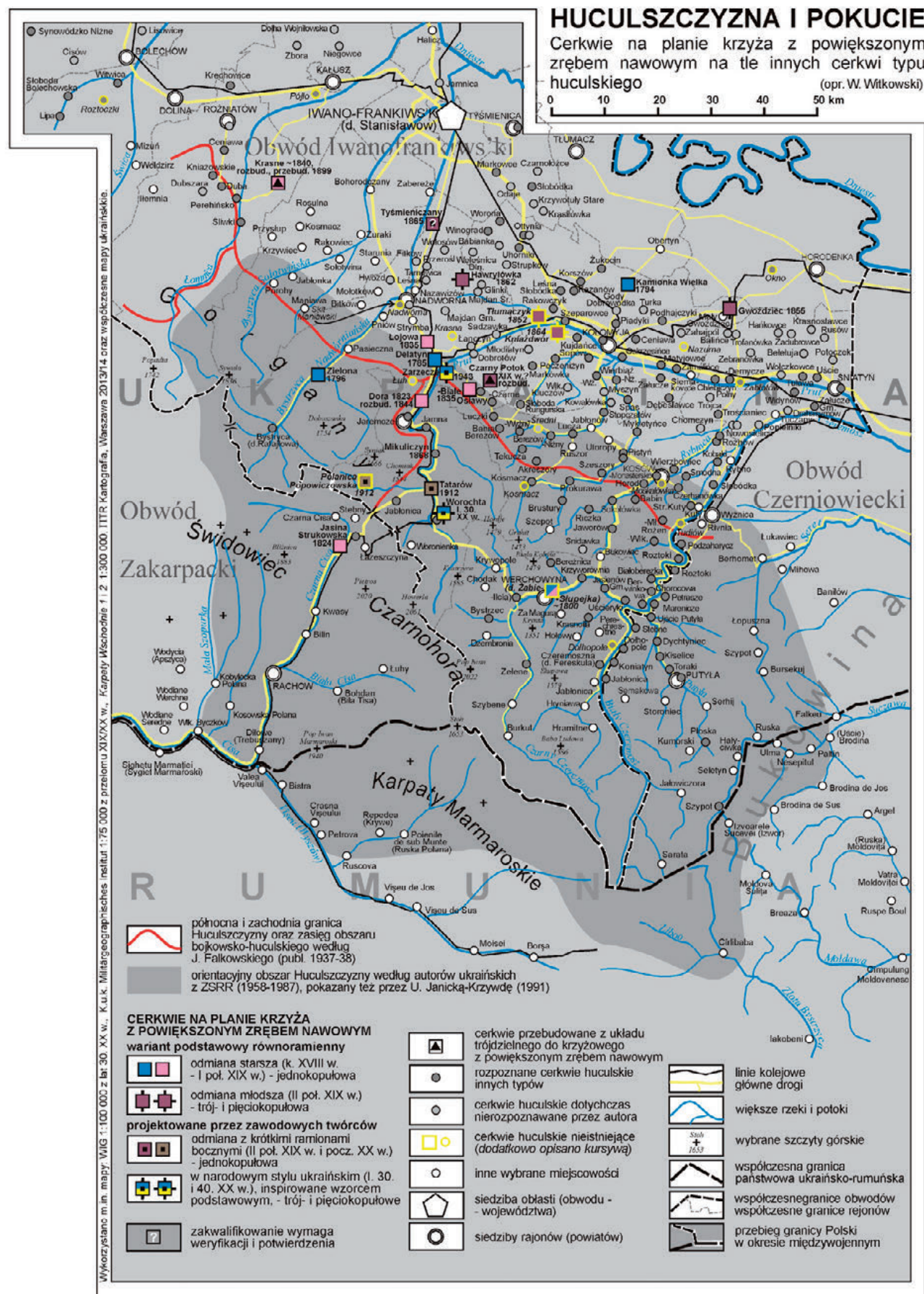
ryczną Bukowinę. Górskim odcinkiem doliny Prutu przebiegał stary szlak handlowy, wiodący od Lwowa, Halicza i Stanisławowa, przez Przełęcz Jabłoniczą (Tatarską), na południową stronę Karpat, na Węgry.

29. Krasne, rejon rożniatowski, d. pow. kałuski, d. dekanat greckokatolicki perehiński Archieparchii Lwowskiej, cerkiew pw. św. Mikołaja, ok. 1840, rozbudowana, następnie w 1899 przebudowana. Fot. W. Witkowski, 2012

29. Krasne, the district of Rozhnativ, earlier the county of Kalush, former deanery of Perehinsko, Greek Catholic Archeparchy of Lviv, the tserkva dedicated to St. Nicolaus, about 1840, extended, then rebuilt in 1899. Photo by W. Witkowski, 2012

30. Czarny Potok, rejon nadwórniański, cerkiew pw. św. Michała, XIX w. (?), rozbudowana. Fot. W. Witkowski, 2009

30. Chorni Potik, the district of Nadvirna, the tserkva dedicated to St. Michael, the 19th c. (?), extended. Photo by W. Witkowski, 2009

31. Cerkwie na planie krzyża z powiększonym zrębem nawowym na tle innych cerkwi typu huculskiego. Oprac. W. Witkowski
 31. Cruciform tserkvas with an enlarged nave square compared to other Hutsul churches. Elaborated by W. Witkowski

Niżej natomiast wiodła wzdłuż Prutu droga z północnego zachodu na Bukowinę.

Cerkwie w Zielonej, Osławach Białych, Kamionce Wielkiej, Żabiem Słupce, Hawryłówce, a także w Krasnem, Czarnym Potoku i Gwoźdźcu zdają się pozornie pozostawać nieco na uboczu, ale znajdują się zwykle przy drogach prowadzących do głównych traktów lub do doliny Prutu. Łatwo więc zgodzić się z oczywistym – jak się zdaje – stwierdzeniem, że rzeka i wiodące jej brzegami gościńce handlowe w naturalny sposób przyczyniały się do rozprzestrzeniania się wzorca, który jednakże poza rejony przyległe do tych traktów praktycznie nie wyszedł. Nie da się też wykluczyć, że w trakcie dalszych badań, szczególnie na słabiej dotąd eksplorowanych obszarach Pokucia na północ od linii Prutu, uda się jeszcze natrafić na inne przykłady budowli o tym samym wyjściowym schemacie planu, podobnie jak w latach 2002 i 2009 rozpoznano cerkiew w Czarnym Potoku, w 2010 roku w Krasnem, w 2012 roku w Kamionce Wielkiej⁸³, a w lipcu 2015 roku w Gwoźdźcu, które to budowle były dotąd praktycznie nieobecne w literaturze.

W monumentalnych pracach Jarosława Tarasa cerkwie „krzyżowe” z powiększonym zrębem centralnym nie znalazły swego odrębnego miejsca na schematycznych mapach przedstawiających drewniane cerkwie Huculszczyzny pogrupowane według ich planów. Autor włączył je do „huculskiego typu klasycznego”⁸⁴, w którym dominują świątynie na planie powstałym z przecięcia się dwóch wydłużonych prostokątów. Być może wynika to z faktu, że badacz opierał się na stosunkowo małej liczbie przykładów. Zresztą, owego „typu klasycznego” w ogóle nie dzielił już na mniejsze zespoły, choć takowe zdecydowanie daje się w nim wyodrębnić.

Można zaryzykować stwierdzenie, że ze względu na morfologię grupa opisywana jako cerkwie na planie krzyża z powiększonym zrębem nawowym (roboczo, choć niezbyt precyzyjnie, nazywana do tej pory przez autora niniejszej pracy „nadprucką”)⁸⁵ stanowi zespół możliwy do wyodrębnienia spośród pozostałych typów drewnianych świątyń występujących na obszarze Huculszczyzny i Pokucia i może zostać uznana za zachodni, czy też – precyzyjniej – północno-zachodni typ huculskiej cerkwi drewnianej, z dwoma wariantami oraz odmianami: starszą i młodszą. Istotny przy tym jest nie tylko jednakowy kształt rzutu przyziemia

i zbliżone rozmiary, ale także czas powstania świątyń (koniec XVIII w. – początek 2. poł. XIX w.). Natomiast fakt, że na tym samym terytorium powstało także kilka cerkwi, których formy stanowią interpretację pierwotnego wzorca, świadczy o tym, że na opisywanym obszarze wzorzec ów był na tyle wyrazisty, iż odczytywali go również twórcy zawodowi, chcący już w 2. połowie XIX wieku i na początku wieku XX świadomie wpisać się w lokalne tradycje budowlane, które stanowiły dla nich inspirację, jednakże bez ich ślepego powielania⁸⁶.

Cerkiew Strukowska w Jasinie stanowi bardzo ważny element składowy tej interesującej grupy świątyń. Jest „importem” (jednym z dwóch) wzorca cerkwi „krzyżowej” z Huculszczyzny galicyjskiej na Zakarpacie. Powstała w tym samym czasie, gdy model świątyń „krzyżowych” z powiększonym zrębem nawowym rozprzestrzeniał się na północ od głównego łańcucha Karpat. Reprezentuje wysoki poziom warsztatu budowlanego, z cechami odrębnymi, charakterystycznymi dla miejsca powstania. Zachowała się w stosunkowo czystej formie, nie zepsuta rozbudowami, przebudowami ani zmianą materiału poszycia ścian i dachów.

Nieliczne znane fakty z historii budowlanej cerkwi Strukowskiej

Budowla jest jednorodna stylistycznie i nie nosi śladów znaczących przebudów. Udało się zebrać jedynie kilka faktów z jej dziejów budowlanych, i to pochodzących ze stosunkowo nieodległej przeszłości.

W okresie międzywojennym, po 1925 roku⁸⁷, w latach 30., nad wejściem frontowym istniał daszek powstały poprzez przedłużenie połączy daszku opasującego⁸⁸, wsparty na dwóch słupach, a także (zapewne później – przed rokiem 1937) ganek-weranda z niezależnym dwuspadowym dachem⁸⁹.

Przed 1937 rokiem (być może w tym samym czasie, gdy zbudowano werandę) naprawiono krzyże i zmieniono kształt makowicy nad kopułą, nadając jej formę znaną współcześnie⁹⁰.

Weranda frontowa istniała około 1954 roku⁹¹, w 1970 roku⁹², a nawet jeszcze około roku 1973⁹³. Została rozebrana przed 1976 rokiem⁹⁴.

W roku 1971 miała miejsce restauracja cerkwi i dzwonnicy, wykonana przez architektów B.J. Kyndzelskiego i I.R. Mohytycza⁹⁵ ze Lwowa

32

(przedsiębiorstwo Ukrzachidproektrestawracija, odpowiednik polskiego Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków).

Po 1971 roku, a przed rokiem 1995 nastąpiła wymiana podmurówki, z kamiennych bloków na szpecące, cementowe, masywne słupy pod węglami, wypełnienie silikatową cegłą przestrzeni między naróznikami zrębu oraz osłonięcie wejścia głównego krótkim, dwuspadowym daszkiem krytym gontem.

W 1995 roku dobudowano od frontu kruchę – od strony południowo-zachodniej (jej podmurówka i wyłewka cementowa pod posadzkę istniały na początku maja, gdy rozebrany został frontowy fragment daszku opasującego). Wykonawcą przybudówki był Mykoła Wasylowycz Zefenczuk z Jasiny.

W tymże roku zrąb poniżej daszku opasującego był jeszcze surowy – otwarty (nagi). Przed rokiem 2006 oszalowano go drobnym gontem w „rybią łuskę” – w sposób charakterystyczny dla Zakarpacia (podobnie szalowano ściany innych drewnianych świątyń oraz budynków mieszkalnych).

Przed połową 2006 roku nastąpiła zmiana starego pokrycia gontowego na nowe. Roboty wykonywał majster Mychajło Paraszczuk z pomocnikami. Koszty materiału i robocizny w wysokości 12 000 hrywien pokryte zostały wspólnie przez przewodniczącego Zakarpackiej Obwodowej Administracji Państwowej, przewodniczącego Rady Osiedla Typu Miejskiego Jasina oraz proboszcza parafii greckokatolickiej, o. Bazylego Sokołowycza⁹⁶.

Dzwonnica

Na północny zachód od cerkwi stoi dzwonnica z 1813 roku, na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, o konstrukcji wieńcowej z brusów świerkowych⁹⁷ do połowy wysokości drugiej kondygnacji (il. 32). Wyżej występuje konstrukcja szkieletowa (otwory rezonansowe). Na poziomie około 1/3 wysokości drugiej kondygnacji plan przechodzi z czworoboku w ośmiobok. Poziom przyziemia zwieńczony jest daszkiem opasującym, wspartym na wysuniętych, bogato profilowanych rysiach o formie niemal identycznej jak wsporniki daszku opasującego cerkiew. Wyżej jest drugi daszek opasujący, na poziomie zmiany kształtu rzutu z kwadratu na ośmiobok. Poniżej otworów rezonansowych występuje jeszcze jeden, wąski (na długość jednego

32. Dzwonnica cerkwi Strukivskiej, widok od strony północno-zachodniej. Fot. W. Witkowski

32. Belfry of the Strukivska tserkva, view from the North-West. Photo by W. Witkowski

gonu) daszek opasujący. Wszystkie dachy oraz ściany powyżej daszku opasującego są oszalowane gontem. Dolna część zrębu (poniżej *opasannja*) pozostaje naga (otwarta). Dzwonnica zwieńczona jest ośmiopołaciowym, krokwiowym dachem namiotowym⁹⁸.

Dominacja podziałów poziomych sprawia, że dzwonnica ma masywną i przysadziłą bryłę. W formie bardzo podobna jest do niej słynna z wielu archiwalnych fotografii dzwonnica z Mikuliczyna (Huculszczyzna galicyjska) z 2. połowy XIX wieku (zapewne z 1868 r.), której kształty są jednak nieco bardziej wysmukłe i której namiotowy, ośmiopołaciowy, pokryty blachą dach jest nieco wyższy.

Rok powstania dzwonnicy znany jest dzięki dacie rytowanej płytko na nadprożu drzwi. Łaciński napis „ANNO 1813 DOMINI” włączono w piękną, delikatną i bogatą kompozycję złożoną ze znaków solarnych, z wpisanym w koło rozbudowanym krzyżem z abrewiacjami „IC XC НН КА” (Jezus Chrystus Zwycięzca). Warto zauważyć, że w wyniku wymiany belki zrębu położonej bezpośrednio ponad nadprożem brakuje górnej części kompozycji (il. 33). Świadczy to o tym, że przynajmniej raz budowla była demontowana co najmniej do poziomu nadproża. Potwierdzeniem tego może być lokalny przekaz, wedle którego w 1895 roku dzwonnica została przeniesiona na obecne miejsce z północnej części miejscowości, gdzie miała towarzyszyć starszej cerkwi, zniszczonej w wyniku pożaru⁹⁹. Syrochman wysuwa przypuszczenie, że mogło chodzić o cerkiew pw. Zesłania Ducha Świętego z 1642 roku, usytuowaną w Jasinie Dolnej, która spłonęła w roku 1896¹⁰⁰.

Cechy stylistyczne, takie jak forma przestrzenna, podziały bryły, sposób wykonania zrębu (kłody bardzo starannie obrobione do kantu, wiązania węglów na zamek płetwowy, sposób dekorowania wsporników

-rysiów itp.), pozwalają jednak szukać pokrewieństwa warsztatowego obu budowli i sytuować dzwonnice raczej jako integralny element zespołu architektonicznego, którego jest obecnie częścią. Różnica czasów powstania dzwonnicy i cerkwi pw. Wniebowstąpienia Pańskiego to jedynie 11 lat, a rozmiar planu dzwonnicy zbliżony jest do rozmiarów centralnego (nawowego) zrębu cerkwi. Nie da się też wykluczyć, że jeśli nawet dzwonnica była przeniesiona z innego miejsca, została wykonana przez ten sam zespół ciesielski.

Znane dokumentacje rysunkowe cerkwi Strukowskiej

1. 1925 – schemat planu przyziemia z wymiarami, rys. W.R. Zaloziecky¹⁰¹;
2. 1940 – schemat planu przyziemia cerkwi, rys. V. Sičynskyj¹⁰²;
3. 1973 – schemat planu przyziemia i przekrój podłużny cerkwi, opublikowany przez Hryhorija Łohwyna¹⁰³;
4. 1976 – schemat planu przyziemia cerkwi, przekrój podłużny i przekrój poprzeczny przez ramię boczne cerkwi oraz przekrój i schematyczny plan przyziemia dzwonnicy, rys. P.I. Makuszenko¹⁰⁴;
5. 1979 – schemat planu przyziemia cerkwi z pokazaniem zależności geometrycznych zgodnych z teorią zasad kształtowania form przestrzennych cerkwi, rys. Iwan Mohytycz¹⁰⁵;
6. 1981 – przekrój podłużny i schemat planu przyziemia cerkwi (przerysy z pracy P.I. Makuszenki) opublikowane w Wielkiej Brytanii przez Davida Buxtona w przekrojowym opracowaniu dotyczącym drewnianych świątyń Europy Wschodniej¹⁰⁶;
7. 1985 – schemat planu przyziemia cerkwi¹⁰⁷;
8. 1987 – powtórzony przez Iwana Mohytycza schemat planu przyziemia cerkwi z pokazaniem zależności geometrycznych zgodnych z jego teorią¹⁰⁸;
9. 2006 – pełna dokumentacja cerkwi¹⁰⁹ – pomiar Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej z 13 lipca 2006 roku (publikowany obecnie po raz pierwszy);

33. Napis fundacyjny i dekoracja nadproża dzwonnicy cerkwi Strukowskiej. Fot. W. Witkowski

33. The foundation inscription and decoration of the door lintel in the belfry of the Strukivska tserkva. Photo by W. Witkowski

10. 2006, 2007 – J. Taras, przekrój podłużny (skopionany rysunek P. Makuszenki) oraz schematyczny plan przyziemia¹⁰.

Uwarunkowania prawne i problematyka konserwatorska

Cerkiew i dzwonnica znajdują się w Państwowym Rejestrze Zabytków Ukrainy (objętych ochroną jeszcze na podstawie prawa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej) jako zabytki znaczenia krajowego: cerkiew pod numerem 201/1, dzwonnica pod numerem 201/2¹¹.

Autor jest przekonany, że wybór właśnie tej świątyni do wpisu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO był ze wszech miar trafny – cerkiew jest świetnie zachowana i pięknie eksponowana w przestrzeni miejscowości. Reprezentuje znaczącą jakościowo i ilościowo grupę drewnianych świątyń huculskich, zwracając na nie uwagę jako na specyficzne zjawisko w sztuce i architekturze, co – w pewnym sensie automatycznie – podnosi ich rangę. Trzeba przy tym pamiętać, że w grupie ośmiu ukraińskich drewnianych cerkwi wpisanych na Listę UNESCO aż dwie pochodzą z terenu Huculszczyzny i Pokucia, co dobitnie świadczy o znaczeniu tego regionu dla kultury ukraińskiej. Ponadto, w przeciwieństwie do przeważającej większości huculskich budowli sakralnych, cerkiew Strukowska w Jasinie nie została w sposób istotny zeszpeczona nieumiejętnymi działaniami budowlanymi

i naprawami, nie mającymi nic wspólnego z konserwacją zabytków. Należy oczywiście postulować przywrócenie podmurówki z lokalnego kamienia w miejsce murku z silikatowej cegły, niezbyt szczęśliwie położonego zapewne w trakcie prac w latach 70. XX wieku, jak również przywrócenie pierwotnego wyglądu obrazom z ikonostasu, ale w obecnej sytuacji nie wydaje się to problemem wymagającym natychmiastowego rozwiązania. Cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Jasinie dobrze służy wiernym i pozostaje niezmiennie atrakcją turystyczną dla gości licznie odwiedzających Karpaty Wschodnie i dolinę Czarnej Cisy. ■

Dr inż. arch. Włodzimierz Witkowski, adiunkt w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, główny specjalista w Narodowym Instytucie Dziedzictwa – Oddziale Terenowym w Łodzi. Od 1995 r. opiekun Koła Naukowego Studentów Architektury PŁ „IX Piętro”, organizator i kierownik 17 wypraw naukowych na Huculszczyznę. W 2004 r. obronił na Wydziale Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska PŁ doktorat pt. *Architektura drewniana Huculszczyzny. Budowle świeckie*, pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. inż. arch. Radosława Radwan-Dębskiego, nagrodzony przez ministra infrastruktury „za istotny wkład w dzieło ochrony tożsamości kulturowej Huculów”. Współautor kilku książek, autor i współautor wielu artykułów naukowych. Rzeczoznawca ministra kultury i dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami w dziedzinach: krajobraz kulturowy (specjalizacja: zabytkowe układy wiejskie) oraz architektura i budownictwo (specjalizacja: architektura i budownictwo drewniane) w kadencjach 2005-2008, 2009-2012, 2013-2016. Członek PKN ICOMOS, Izby Architektów RP, PTTK. W latach 2008-2012 kierownik studiów podyplomowych „Ochrona historycznych struktur budowlanych” na Wydziale Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska PŁ.

Przypisy

- 1 W trakcie badań prowadzonych przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej (dalej IAiU PŁ) w 2006 r. odnotowano także drugie wezwanie – św. Dymitra.
- 2 *Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Dobra kultury Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Ukrainy wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Katalog wystawy przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa b.r. [2013], s. 44-46, online: *Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat*, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Miejsca_na_liscie/Liste_miejsc/miejsc.php?ID=1514 [data dostępu: 02.06.2014].*
- 3 W. Witkowski, *Wierbiż Niżny – huculska (?) cerkiew na Liście UNESCO, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 1, s. 141-163.*
- 4 Jednostka administracyjna, której geneza sięga czasów ZSRR (tu USSR), nie będąca miastem, posiadająca co najmniej 2000 mieszkańców, z których co najmniej 60% pracuje poza rolnictwem (jeśli ten odsetek jest większy, wówczas może to być nawet osada o minimum 500 mieszkańców); często o układzie przestrzennym wsi, z której się wywodzi. Status taki mogą mieć także kurorty, miejscowości sanatoryjne, osady przyfabryczne, osiedla akademickie itp.
- 5 M. Sirohman, *Cerkvi Ukraïni Zakarpattâ*, L'viv 2000, s. 619.
- 6 Patrz np.: *İstoriâ mist i sil Ukraïns'koï RSR v 26 tomah. Zakarpats'ka oblast'*, Kiïv 1969, s. 514, online: <http://www.history.org.ua/?litera&id=9157&navStart=1> (strona www Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, do pobrania jako plik pdf) [data dostępu: 07.06.2014]; także: <http://imsu-zakarpattja.com/mista-i-sela-zakarpatskoi-oblasti/rahivskij-rajon/jasynja.html>; V.V. Grabovec 'kij, *Gucul'sina XIII-XIX stolit'.* *İstoričnij naris*, L'viv 1982, s. 27.
- 7 Święta patronalne odpowiadniono w czwartek 40. dnia po Wielkanocy i 19 października.
- 8 M. Sirohman, jw., s. 619.
- 9 Napis: „ANNO 1813 DOMINI” na nadprożu drzwi dzwonnicy.

- 10 *Istoria gorodov i sel Ukrainskoj SSR: Zakarpatskaâ oblast*, Kiev 1982, s. 406-413, online: <http://ukrssr.ru/Zakarpate/Rahovskij.rajon/Jasinja.html> [data dostępu: 05.06.2014].
- 11 *Arhitektura Ukrainskoj SSR*, t. 1, Moskwa 1954, s. 85; G.N. Logvin, *Ukrainskie Karpati*, Moskwa 1973, s. 153; online: http://www.pslava.info/JasinjaSmt_CerkVoznesinnja_1973UkraynskyeKarpaty,117720.html [data dostępu: 11.06.2014].
- 12 Dawniej i obecnie dekanat greckokatolicki rachiwski w chustskim wikariacie biskupim mukaczewskiej eparchii greckokatolickiej (mukačivs'ka greko-katolic'ka êparhiâ, gusts'kij êpiskops'kij vikariat, rahivs'kij dekanat) – *Struktura Mukačivs'koj greko-katolic'koj êparhii, Užgorod 2012*, online: <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=57> (strona www mukaczewskiej eparchii greckokatolickiej /mukačivs'ka greko-katolic'ka êparhiâ/) [data dostępu: 06.06.2014].
- 13 Równocześnie jasiniański dekanat chustsko (-wynohradiwskiej) eparchii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej /Patriarchatu Moskiewskiego/, husts'ka êparhiâ Ukraïns'koj Pravoslavnoi Cerkvi /MP/, Âsinâns'ke Blagočinnâ, *Pravoslavnij Maramoroš. Husts'ka êparhiâ UPC. Âsinâns'ke Blagočinnâ*, Gust 2014, online: <http://orthodoxhust.org.ua/blagochy-niya/yasinyans-ke/> (strona www chustskiej eparchii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej /Patriarchatu Moskiewskiego/) [data dostępu: 13.06.2014]. Ten swoisty dualizm jest godną zauważenia sytuacją, wyjątkową na obszarze Huculszczyzny, gdzie raczej dominują konflikty między konfesjami, w tym spory o budynki sakralne.
- 14 O. Krushynska, S. Âcinâ, *Rahivs'kij r-n, Zakarpats'ka oblast*. *Cerka Vozesinnâ Gospodn'ogo (Strukivs'ka)*, 1824 i dzvinicâ, 1813, online: <http://www.derev.org.ua/zakarp/jasynia.htm> [data dostępu 01.06.2014].
- 15 Wywiad terenowy (W. Pardała), 12-13.07.2006, informator Wasyl Wasylowycz Zeleńczuk.
- 16 Według Bazylego Słobodiana (V. Slobodân, *Katalog isnuičih derev'anyh cerkov Ukraïny i ukrâins'kih etničnyh zemel*, „Visnik” 1996, nr 4, s. 88) cerkiew ta znajduje się tuż obok Jasiny, w miejscowości Łazeszczyna (ukr. Лазещина [Lazešina]), ale obecnie obie miejscowości praktycznie się łączą, a Łazeszczyna ma własną cerkiew o formie niehuculskiej, stojącą na cmentarzu, przy drodze w kierunku wiaduktu kolejowego, prowadzącej dalej ku masywowi Howerli. Pozostali autorzy lokalizują omawianą cerkiew prawidłowo – w Jasinie.
- 17 V. Slobodân, *Cerkvi dolini verhn'ogo Prutu*, „Narodoznawčî Zošiti” 2000, nr 2, s. 303. Cerkiew była fundacją Michaiła Płastunjeka i jego żony Marii Teleczuk, o czym świadczy napis fundacyjny w ołtarzowej części świątyni. Wedle utrwalonej w literaturze tradycji świątynia owa pochodzić miała jakoby z 1780 r., została zakupiona w Jabłonicy (obecnie obwód iwano-frankiowski, obszar podległy Jaremczańskiej Radzie Miejskiej) przez wiernych z Jasiny i zimą 1871 r. miała być przewieziona na saniach i postawiona na nowym miejscu (V. Sičynskij, *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*, Praha 1940, s. 105, a po nim inni autorzy). Bywała też datowana na początek XIX w. Bazyl Słobodian (*Cerkvi dolini...* jw., s. 302) w oparciu o dokumenty archiwalne podważa tę tezę, udowadniając, że w tym czasie w Jabłonicy nie budowano nowej cerkwi (a to uzasadniałoby rozbiórkę i sprzedaż poprzedniej; stara pochodziła z 1837 r., zawałiła się w wyniku burzy 28 lipca 1868 r., jeszcze w tym samym roku zbudowano niewielką kaplicę, a kolejna cerkiew powstała dopiero w 1891 r.).
- 18 Autor nie liczy tu cerkwi tzw. klasztornej pw. św. Ilii w Dorze-Jaremczu, zbudowanej w 1938 r., odwołującej się w warstwie formalnej do trójdzielnich cerkwi bojkowskich, a nie huculskich, ani świątyń takich jak np. cerkiew pw. św. Mikołaja w Berwinkowej, gdzie przynajmniej część dachów jest kryta blachą. Cerkiew w Dorze-Jaremczu spłonęła 15 marca 2014 r. w niewyjaśnionych okolicznościach (patrz np.: Ű. Timošuk, *U Dorî zgoriv monastir studitiv svâtogo Illi*, online: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2014/03/15/16941/view> [data dostępu: 16.03.2014]). Około 2013 r. przywrócono też gontowe pokrycie cerkwi pw. Narodzenia Przenajświętszej Dziewicy Maryi w Krzyworówni.
- 19 Patrz np.: G.N. Logvin, *Po Ukraïni*, Kiïv 1968, s. 352-353, online: http://www.pslava.info/JasinjaSmt_CerkVoznesinnja_1968PoUkraini,117713.html [data dostępu: 02.06.2014] oraz ten sam tekst w innym wydaniu: G. Logvin, *Po Ukraïni. Starodavnî mistec'ki pam'atki, Bukowina i Karpati*, cz. 1, Moskwa 1971, online: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/logvin/logvin_ukr_07.html [data dostępu: 11.06.2014]; I.I. Pop, D.I. Pop, *V gorah i dolinah Zakarpats'ka*, Moskwa 1971, s. 116-119; G. Ševcova, *Derev'ani cerkvi Ukraïni*, Kiïv 2007, s. 183; G.N. Logvin, *Ukrainskie...*, jw., s. 154.
- 20 Zapewne chodzi o wieś Zielona (Zełena) nad Bystrzycą Nadwórniańską w dzisiejszym rejonie nadwórniańskim obwodu iwano-frankińskiego, dostępną z Zakarpacia przez Przełęcz Jabłoniczką (Tatarską) i dalej dolinami Prutu (w dół) a później Bystrzycy (w górę). Miejscowość ta notowana jest w źródłach po raz pierwszy w roku 1558 (P. Siredžuk, *Istoriâ zaselennâ Gucul'sini*, [w:] *Gucul'sina: perspektivi ũ social'no-ekonomičnogo i duhovnogo rozvitku v nezaležnij Ukraïni*, İvano-Frankivs'k 1994, s. 12; tenże autor potwierdza to w swoich kolejnych publikacjach, np.: *Z hroniki zaselennâ galic'koj Gucul'sini*, [w:] *Istoriâ Gucul'sini*, t. 4, L'viv 1999, s. 137). Natomiast inne Zełene (rejon werchowyński), położone nad Czarnym Czeremoszem w głębi Huculszczyzny, notowane jest stosunkowo późno – w 1868 r. (tamże, s. 137). Istniało jednak już wcześniej, skoro w 1870 r. zbudowano tam cerkiew (według danych terenowych uzyskanych w Roztokach po bukowińskiej stronie Czeremoszu przeniesiono ją stamtąd do Zełenego ok. 1846 r. lub w roku 1870). Miejscowość ta funkcjonowała początkowo jako osada sezonowa gazdów z Krzyworówni i Jasienowa Górnego (W. Szuchiewicz, *Huculszczyzna*, t. 1, Kraków 1902, s. 68-69). Aby się tam dostać z Zakarpacia najkrótszą drogą, należałoby przekroczyć łańcuch Czarnohory, co w okresie jesiennym mogło być trudne ze względu na warunki pogodowe. Zatem najpewniej chodzić musiało o Zełene – Zieloną w okolicach Nadwórnej.
- 21 G.N. Logvin, *Ukrainskie...*, jw., s. 154, online: http://www.pslava.info/JasinjaSmt_CerkVoznesinnja_1973UkraynskyeKarpaty,117720.html [data dostępu: 11.06.2014].
- 22 Według innej wersji tej legendy Struk miał pozostawić owce w ukryciu pod wielkim jaworem (G. Ševcova, jw., s. 183). Jeszcze inna wersja ludowego podania mówi o pozostawieniu owiec obok wielkiego stogu siana (L.V. Pribega, *Derev'ani hrami Ukraïns'kih Karpat*, Kiïv 2007, s. 135).
- 23 Patrz: M. Sirohman, jw., s. 622.
- 24 Według wersji przytaczanej przez Szewcową była to od razu świątynia (G. Ševcova, jw., s. 183).
- 25 M. Sirohman, jw., s. 622. Jesion po ukraińsku to ясен (âsen), Ім. ясени (âseni) lub яшень (âsen'), Ім. ясеня (âsenâ).
- 26 G. Ševcova, jw., s. 183.
- 27 Tamże, s. 183. Inna legenda mówi, że dzwon z dzwonnicy cerkwi Strukowskiej pomaga w odnajdywaniu skradzionych przedmiotów. W tym celu obrabowany musi przyjść w nocy do dzwonnicy i zadzwonić, a wkrótce znajdą się zarówno skradziony przedmiot, jak i złodziej.

- 28 M. Sirohman, *Zakarpats'ke cerkovne budivnictvo kincâ XVIII-XIX st. Dynamika zmin*, b.m. b.r., online: <http://artedu.uz.ua/Mixaylo%20Syrohma.%20Transkarpation....pdf> (strona www Zakarpackiego Instytutu Sztuki w Užhorodzie – Zakarpats'kij hudožnij instytut, Užgorod, zakładka Publikacje) [data dostępu: 08.06.2014].
- 29 Por. także: W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892, tablica VIII, fig. 2.
- 30 Dom rodziny Gąsieniców Sobczaków (1830 r., rozbudowany w końcu XIX w.), Zakopane, ul. Droga do Rojów 6 (obecnie filia Muzeum Tatrzańskiego).
- 31 Rozpoznanie Anny Bens w trakcie pomiarów IAIU PŁ, 13 lipca 2006 r.
- 32 Jw.
- 33 P.I. Makušenko, *Narodnaâ derevânaâ arhitektura Zakarpat'â (XVIII – načala XX veka)*, Moskva 1976, s. 85. Makušenko pokazuje, że są to wiązania najprostsze – bez krytego czopa ani tybli, natomiast bez rozłożenia zamków trudno stwierdzić, jak jest naprawdę.
- 34 Jedynie w starszych huculskich cerkwiach zdarzały się zręby z brusów. Terytorialnie najbliższym Jasinie przykładem jest tzw. stara cerkiew pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Worochcie (1811), na Huculszczyźnie galicyjskiej.
- 35 Patrz: A. Baboś, *Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of 18th Century*, Lund 2004, *passim*.
- 36 P.I. Makušenko, *Narodnaâ derevânaâ...*, jw., s. 84-85.
- 37 Inne znane autorowi świątynie typu huculskiego, gdzie jednak konstrukcja dachów udokumentowana jest tylko częściowo, to: nieistniejąca cerkiew pw. św. Anny w Kosmaczu (d. pow. Kosów, d. woj. stanisławowski), pomiar Jankowski i Siwik, b.r. [przed 1931], Zakład Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej (dalej ZAPiHS PW), Materiały Sekcji Pomiarów, numery inw. rysunków: 18812-18830 (niestety, rysunki pomiarowe nie wyjaśniają jednoznacznie zastosowanego tam rozwiązania konstrukcyjnego oparcia krokwi); cerkiew pw. św. Paraskewii w Uhornikach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiwski), pomiar IAIU PŁ, 2011, kreślenie S. Pawłowska, rys. 3, 3a; cerkiew pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Debesławcach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiwski), pomiar IAIU PŁ, 2013, kreślenie J. Krowiranda, rys. 3, 3a; cerkiew pw. św. Anny w Szeparowcach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiwski), pomiar IAIU PŁ, 2013, kreślenie M. Sobczyńska, P. Szybilski, rys. 3, 3a.
- 38 Na przykład rozmowa autora w 2006 r. z cieślą pod cerkwią w Zelenej (rejon nadwórniański) oraz wywiady z cieślami z Hołowów (rejon werchowyński), znanymi jako najbardziej poszukiwani na rynku huculscy budowniczowie współczesnych cerkwi (w 2009 r., w trakcie prac związanych z odbudową spalonej cerkwi w Kosowie Moskalówce), kończyły się wraz z pierwszym pytaniem o szczegóły warsztatu zawodowego. Cieśle ci dawali wyraźnie do zrozumienia, że jest to sfera zakazana dla osób postronnych. Nieco bardziej otwarci zdają się być majstrzy zajmujący się budownictwem świeckim – wznoszeniem domów mieszkalnych i pasterskich budowli sezonowych (patrz np. wywiady terenowe na Połoninach Sereдне i Wesnarka w trakcie interdyscyplinarnych badań gospodarki pasterskiej w 2009 r.: W. Witkowski, *Kultura materialna: pasterskie budownictwo*, [w:] J. Gudowski, J. Hucuł-Strózewski, J. Nesteruk, A. Ruszczak, W. Witkowski, M. Ząbek, *Przekształcenia gospodarki pasterskiej w Ukraińskich Karpatach*, Warszawa 2009, s. 90, 102).
- 39 W. Witkowski, *Architektura drewniana Huculszczyzny. Budowle świeckie*, Łódź 2003, niepublikowana praca doktorska, Politechnika Łódzka, mps, s. 113. Na delikatność konstrukcji dachów domostw huculskich zwracał uwagę Jerzy Żukowski przy okazji tłumaczenia niechęci Hucułów do wprowadzania pieców z kominami w miejsce kurnych. Dzięki tym ostatnim na poddaszach była wyższa temperatura, zapobiegająca zaleganiu śniegu na dachach, a przez to załamywaniu się dachów pod wpływem obciążenia (J. Żukowski, *Huculszczyzna. Przyczynki do badań nad budownictwem ludowym*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1935, R. III, nr 4 oraz odtłok nakładem ZAPiHS PW. Reprint nakładem S. Krycińskiego, Warszawa 1991, s. 30). Oczywiście takie tłumaczenie w odniesieniu do delikatności konstrukcji dachów cerkwi nie ma sensu (w cerkwiach nie było pieców). Należy to raczej wiązać z tradycją budowlaną regionu i prostymi przyzwyczajeniami miejscowych majstrów.
- 40 P.I. Makušenko, jw., s. 85.
- 41 Na przykład analiza widocznych elementów konstrukcji w cerkwiach pw. Zwiastowania w Kołomyi (1709) i pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Worochcie (1811) oraz wzajemnych relacji przestrzennych poszczególnych części świątyni wskazuje, że mogły być tam zastosowane rozwiązania podobne, choć bez szczegółowego zbadania struktur konstrukcyjnych tychże budowli nie da się tego stwierdzić ze stuprocentową pewnością. Rozwiązania z krokwiami opartymi na płatwiach ułożonych na wysuniętych, krótkich końcówkach belek zrębu poniżej jego przełamania w fasety lub poniżej kolebkowych sklepień spotykane są natomiast relatywnie częściej w cerkwiach Marmaroszu, co wielokrotnie pokazuje A. Baboś, jw., *passim*, zatem być może należy tu traktować je jako specyficzne dla Zakarpacia. Oznaczałoby to, że cerkiew Strukowska może być dziełem warsztatu lokalnego, a nie np. Hucułów przybyłych z północnej strony Karpat.
- 42 P.I. Makušenko, jw., s. 85.
- 43 Patrz np.: M. Drağan, *Ukrains'ki derevlâni cerkvy. Geneza i rozvj formy*, L'viv 1937, s. 16, il. 31; to samo powtarza A. Taras, *Ukrains'ka sakral'na derev'âna arhitektura. Ilustrowanij slovník-dovidnik*, L'viv 2006, s. 42, il. B-7 (bez powołania się na źródło).
- 44 Jest to jeden z podstawowych dla Huculszczyzny i Pokucia typów rzutów cerkwi drewnianych obok najpopularniejszego, opartego na planie krzyża utworzonego przez trzy jednakowe kwadraty na osi podłużnej (babiniec, nawa i sanktuarium; czasami babiniec wydłużony) oraz prostokątne ramiona boczne (wąskie, o wymiarach zbliżonych do połowy kwadratu lub – zdecydowanie rzadziej – również kwadratowe). Na obszarze tym znaleźć można jeszcze świątynie, w których prezbiterium i ramiona boczne zamknięte są trójbocznie (tzw. układ trójkonchowy) oraz pojedyncze przykłady innych planów, w tym także „krzyżowych” równoramiennych.
- 45 K. i T. Mokłowscy, *Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej przez zmarłego Kazimierza i Tadeusza Mokłowskich*, „Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 8, z. 1-2, Kraków 1907 (1912), szpalty 201-202, 205, fig. A. 1. *Plany cerkwi* (Delatyn); T. Obmiński, *O cerkwiach drewnianych w Galicji*, „Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 9, z. 3-4, Kraków 1914, szpalty 423-429.
- 46 Tamże, szpalty 425-429, fig. 33 (rzut poziomy cerkwi w Dorze).
- 47 W.R. Zaloziecky, *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern*, Wien 1926, s. 21, ryc. 13.

- 48 Cerkwie ze zrębem centralnym w formie ośmioboku na Huculszczyźnie i Pokuciu nie występują w ogóle.
- 49 M. Drağan, *ju.*, s. 59-61, 155-156.
- 50 Tamże, s. 59-60.
- 51 I.R. Mogytyč, *Krešatyje cerkvy Gucul'siny*, „Arhitekturnoe nasledstvo” 1979, nr 27, s. 97 (pierwsza miała miejsce ok. 1672 r.).
- 52 Patrz np.: *Pamâtniki gradostroitel'stva i arhitektury Ukrainskoj SSR*, t. 2-4, Kiev 1985, s. 85-86, 90, 93, 112-113.
- 53 R. Brykowski, *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 72-74.
- 54 I.R. Mogytyč, *ju.*, s. 97-107; I.R. Mogitič, *Gromads'ki sporudy. Dzyvinici. Cerkvi*, [w:] *Narodna arhitektura Ukrain's'kih Karpat XV-XX st.*, Kłiv 1987, s. 206-219.
- 55 Patrz np.: O. Neshta, *Proporcje ukraińskich drewnianych świątyń na przykładzie szkoły architektonicznej regionu Opola*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 1, s. 169-170 i n.
- 56 Â. Taras, *Hrešati derev'ani cerkvi na Gucul'sini*, [w:] *Istoriâ Gucul'sini*, t. 4, L'viv 1999, s. 472-509.
- 57 Prawdopodobnie łączna liczba cerkwi typu huculskiego na tym terenie przekracza 200, o czym pisał I.R. Mogytyč, *Krešatyje cerkvy...*, *ju.*, s. 97. Ponad 120 świątyń zostało dotychczas udokumentowanych w ramach prac inwentaryzacyjnych prowadzonych przez autora ze studentami IAIU PŁ, a wstępnie wytypowano już ponad 20 kolejnych, które czekają na szczegółowe rozpoznanie.
- 58 *Šematizm v'sego klira greko-katoličeskoj eparhii stanislavôvs'koj na rok božij 1901*, Stanislavôv 1901, s. 95, a za tą publikacją inni autorzy, w tym V. Slobodân, *Katalog isnuičih...*, *ju.*, s. 95.
- 59 V. Klapčuk, *Cerkovni sporudi na Gucul'sini XVIII – peršoi tretini XX st.*, „Mandrivec” 2008, nr 2, s. 30, online: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Klapchuk.pdf> [data dostępu: 03.05.2013]. Autor ten jednak (niesłusznie) kwestionuje pierwotny kształt rzutu, twierdząc na podstawie mapy katastralnej, że był on podłużny, a nie „krzyżowy”.
- 60 *Šematizm v'sego klira...*, *ju.*, s. 47.
- 61 Napis fundacyjny na nadprożu południowych drzwi, odczytany w 2006 r. przez autora; *Šematizm v'sego klira...*, *ju.*, s. 96.
- 62 ZAPIHS PW, alb. 365. Po raz pierwszy jej dane i plan prezentowane były w pracy W. Witkowskiego: W. Witkowski, *Cerkiew huculska – szkic do portretu*, [w:] *Drewniane budownictwo sakralne w górach. Materiały z sympozjum*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2001, s. 167, il. 16.
- 63 Datę budowy, w oparciu o *Inwentarz z 1840 r.* sporządzony dla parafii Dora, podał Bazyli Slobodan w 2000 r., patrz: V. Slobodân, *Cerkvi dolini...*, *ju.*, s. 302, na podstawie dokumentu archiwalnego: ЦДІАУ [CDIAU] u L'vovi, F. 146, Op. 20, Spr. 1924, Ark. 3. Wcześniej m.in. z *Šematyzmu z 1901 r.* (*Šematizm v'sego klira...*, *ju.*, s. 95) znana była tylko data rozbudowy – 1844 r.
- 64 M. Maksim'uk, *Bezcenni skarbi našogo krau*, Nadvîrna 2006, s. 35; V. Klapčuk, *Delâtinšina*, Delatin 2007, s. 480, 500, za *Šematyzmem* Archieparchii Lwowskiej z 1887 r. (prawdopodobnie odwołanie błędne w odniesieniu do roku wydania); tenże, *Cerkovni sporudi...*, *ju.*, s. 31. Wcześniej uważano, że cerkiew pochodzi z XVIII w. (patrz np.: V. Slobodân, *Katalog isnuičih...*, *ju.*, s. 95; brak odwołania się do źródeł).
- 65 V. Slobodân, *Katalog isnuičih...*, *ju.*, s. 95 oraz rozpoznania własne autora z lat 2002 i 2009.
- 66 *Šematizm v'sego klira...*, *ju.*, s. 71.
- 67 Tamże, s. 65.
- 68 Tamże, s. 145.
- 69 Tamże, s. 104.
- 70 V. Sičyn'skyj, *ju.*, il. b.n. po s. 72, s. 167, il. 59.
- 71 M. Drağan, *ju.*, cz. 1, s. 61, 104, cz. 2, il. 105, 115, 247.
- 72 *Šematizm v'sego klira...*, *ju.*, s. 149.
- 73 Patrz fotografia w: M. Maksim'uk, *ju.*, s. 41.
- 74 V. Slobodân, *Cerkvi dolini...*, *ju.*, s. 301, 303. Autor publikuje tam po raz pierwszy dwa rysunki zachowanego projektu, za: ЦДІАУ [CDIAU] u L'vovi, F. 146, Op. 20, Spr. 2045, Ark. 42, 43. Wcześniejsza cerkiew pochodziła z 1780 r. i była remontowana w 1826 r. Spłonęła w 1835 r. (tamże, za *Inwentarzem z 1826 r.*: ЦДІАУ [CDIAU] u L'vovi, F. 146, Op. 20, Spr. 2045, Ark. 3).
- 75 V. Klapčuk, *Cerkovni sporudi...*, *ju.*, s. 33, online: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Klapchuk.pdf> [data dostępu: 03.05.2013], w oparciu o notatkę zatytułowaną *Gucul'skaâ cerkov', „Galičanin” 1912*, wtorek 11 (24) września, nr 205, s. 3, szpalta 1. Autor ten – nie wiedzieć czemu – datuje tatarską świątynię na rok 1876, choć z ww. notki prasowej wynika wyraźnie, że cerkiew właśnie została wybudowana, o czym gazeta po prostu informuje. Wcześniej datowano tę świątynię nawet na XVIII w. (*sic!*). Bazyli Slobodan datował ją na 1856 r. na podstawie odnalezionych przez siebie archiwaliów (V. Slobodân, *Cerkvi dolini...*, *ju.*, s. 304, za: ЦДІАУ [CDIAU] u L'vovi, F. 146, Op. 20, Spr. 2045, Ark. 66), ale musiało tu chodzić o świątynię wcześniejszą. Notabene znany malarz Karol Maszkowski od 1902 r. przez 5 lat przebywał i tworzył na Huculszczyźnie, podobnie jak wielu artystów tamtego czasu (patrz: *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa-Poznań 1983, s. 459-460).
- 76 ZAPIHS PW, alb. 443. Po raz pierwszy informację o fundatorze (z omyłkowym zapisem, że chodziło o Jana III Lichtensteina) podano w pracy W. Witkowskiego: W. Witkowski, *Cerkiew...*, *ju.*, s. 162-163, il. 13. Wcześniejsza cerkiew w Polanicy Popowiczowskiej pochodziła z 1873 r. i była zbudowana na planie krzyża (V. Slobodân, *Cerkvi dolini...*, *ju.*, s. 304, za: ЦДІАУ [CDIAU] u L'vovi, F. 146, Op. 20, Spr. 2045, Ark. 76).
- 77 V. Slobodân datuje ją na lata 30. XX w., patrz: V. Slobodân, *Katalog isnuičih...*, *ju.*, s. 95; V. Klapčuk, *Delâtinšina...*, *ju.*, s. 498.
- 78 Slobodan zauważa podobieństwo planów Tatarowa i Mikuliczyna, ale poprzez złe datowanie tej pierwszej wiąże ją z osobą J. Czajkowskiego jako ewentualnego projektanta (V. Slobodân, *Cerkvi dolini...*, *ju.*, s. 303).
- 79 Ksiądz z racji pomocy udzielanej wielu wiejskim wspólnotom parafialnym przy budowie świątyń nosił przydomek „dobry”.
- 80 O czym wspomina M. Orłowicz, patrz: M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1914, s. 186.
- 81 Napis fundacyjny z 1899 r. na dolnej belce nośnej chóru, odczytany w 2010 r. przez autora; patrz także: W. Witkowski, *Krasne*, [w:] *Wystawa retrospektywna XIII Wyprawy Naukowej Studentów Architektury Politechniki Łódzkiej w Karpacie Wschodnie Huculszczyzna 2010*, Łódź 2010, s. 9.
- 82 T. Spiss datował ją na 1764 r., jednak w swym zestawieniu nie podawał źródeł (T. Spiss, *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*, Lwów 1912, s. 46). M. Maksim'uk podaje rok 1864, również bez odniesienia do źródeł (M. Maksim'uk, *ju.*, s. 67). W *Šematyzmach* rzadko podawane są daty powstania cerkwi filialnych (Czarny Potok należał do parafii w Białych Oslawach). Wiadomo, że w 1832 r. istniała tam cerkiew pw. św. Michała (*Schematismus Universi Venerabilis Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno*

- Domini 1832, Leopoli [1832], s. 100), brak jednak dowodów, że to ta sama świątynia, która istnieje obecnie.
- 83 Patrz: W. Witkowski, *Krasne...*, jw., s. 9; W. Witkowski, *Kamionka Wielka*, [w:] *Huculszczyzna 2012. XV Wyprawa Naukowa Studentów Architektury Politechniki Łódzkiej w Karpaty Wschodnie*, Łódź 2012, s. 10-11.
- 84 Patrz np.: Â. Taras, *Hrešati derev'âni cerkvi...*, jw., s. 481, rys. 6; tenże, *Ukrains'ka sakral'na...*, jw., s. 108-109; te same mapy powtórzone w: tenże, *Sakral'na derev'âna arhitektura ukraiñciv Karpat*, L'viv 2007, s. 414-415.
- 85 Przez R. Brykowskiego nie w pełni rozpoznana i charakteryzowana jako typ II z czterema wariantami. R. Brykowski, jw., s. 95, ryc. 43.
- 86 W notatce zatytułowanej *Gucul'skaâ cerkov'*, opublikowanej w gazecie „Galičanin”, jw., podkreślono, że architekt zbudował ją „według własnego planu”, „zachowując w projekcie charakter huculskich cerkwi, ale wprowadzając nowy charakter konstrukcji dachu”. O Maszkowskim napisano zaś, że „ściśle trzymał się huculskich wzorów i przeniósł je na podkład nietkniętych drewnianych belek” (tłum. autora).
- 87 Patrz: W.R. Zaloziecky, jw., ryc. 14 (daszku tego jeszcze nie ma).
- 88 Jest to widoczne m.in. na schemacie planu publikowanym przez V. Sičynskiego w 1940 r. (V. Sičynski, jw., s. 168, ryc. 63).
- 89 Patrz: pocztówki z lat 30. XX w. publikowane m.in. w: O. Krushynska, jw. Ganek-weranda istniał w 1937 r.
- 90 Patrz: pocztówki z lat 30. XX w. publikowane w: O. Krushynska, jw.
- 91 Patrz: *Arhitektura Ukrainkoj SSR...*, jw., fot. 85, V. Fedorec.
- 92 Patrz: D.N. Goberman, *Pamâtniki derevânnoho zodčestva Zakarpat'â*, Leningrad 1970, fot. C4.
- 93 G.N. Logvin, *Ukrainskie Karpaty...*, jw., s. 22, il. 7-4.
- 94 Patrz m.in.: P.I. Makušenko, jw., fot. 44, 57.
- 95 *Pamâtniki gradostroitel'stva...*, jw., s. 197.
- 96 O. Krushynska, jw.
- 97 *Pamâtniki gradostroitel'stva...*, jw., s. 197.
- 98 A nie kopułą, jak zapisano w: *Drewniane cerkwie...*, jw., s. 44-46.
- 99 M. Sirohman, *Cerkvi Ukraïni...*, jw., s. 623.
- 100 Tamże. Autor ten pisze, że cerkiew drewniana pw. Zesłania Ducha Świętego z 1642 r. znana była z Szematyzmu Eparchii Mukaczewskiej z roku 1883 (*non vidimus*). Wedle Szematyzmu z 1915 r. (*non vidimus*) w dolnej części miejscowości na miejscu tejże cerkwi zbudowano w 1903 r. nową, murowaną cerkiew o bazylikowej formie. Dwie drewniane cerkwie w dolnej i górnej części Jasiny notowane były w 1801 r., przy czym ta w górnej części miejscowości przeznaczona była do rozbiórki (gotowy był już projekt dużej, murowanej) a druga – w dolnej części (zapewne ww. cerkiew pw. Zesłania Ducha Świętego) – znajdowała się wówczas w dobrym stanie technicznym.
- 101 W.R. Zaloziecky, jw., s. 20.
- 102 V. Sičynskyj, jw., s. 168, ryc. 63.
- 103 G.N. Logvin, *Ukrainskie Karpaty...*, jw., s. 22, ryc. 7-4 (niewykluczone, że rysunki wykonano w oparciu o dokumentację z ok. 1971 r., która prawdopodobnie poprzedzała prace restauratorskie cerkwi prowadzone przez B.J. Kyndzels'kiego i I.R. Mohytyczę z przedsiębiorstwa Ukrzachidproektrestawracija).
- 104 P.I. Makušenko, jw., s. 84-85 (niewykluczone, że rysunki wykonano w oparciu o dokumentację jw.).
- 105 I.R. Mogytyč, *Krešatye cerkvy...*, jw., s. 98.
- 106 D. Buxton, *The Wooden Churches of Eastern Europe. An Introductory Survey*, Cambridge 1981, s. 117, rys. 160 A-B.
- 107 *Pamâtniki gradostroitel'stva...*, jw., s. 197.
- 108 I.R. Mogitič, *Gromads'ki sporudy...*, jw., s. 213, ryc. 97 b.
- 109 Jednak bez konstrukcji dachów.
- 110 Â. Taras, *Ukrains'ka sakral'na...*, jw., s. 416.
- 111 Spis zabytków architektury Ukraińskiej SRR, objętych ochroną państwa (Spisok pam'âtnikiv arhitekturi Ukraïns'koï RSR, šo perebuvaît' pid ohoronoï deržavi), zatwierdzony Ustawą Rady Ministrów USRR z dnia 24 sierpnia 1963 r. nr 970 o uporządkowaniu kwestii ewidencji i ochrony zabytków architektury na terytorium Ukraińskiej SRR (Rada Ministriv Ukraïns'koï RSR, Postanova vid 24 serpnâ 1963 r. N 970, Kiïv, Pro vporâdkuvannâ spravi oblïku ta ohoroni pam'âtnikiv arhitekturi na teritorii Ukraïns'koï RSR), online: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/294605> (oficjalna strona www Ministerstwa Kultury Ukrainy) [data dostępu: 02.06.2014].

Bibliografia

- Arhitektura Ukrainkoj SSR*, t. 1, Zabolotnij V.I. (red.), Moskva 1954.
- Baboş A., *Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of 18th Century*, Lund 2004.
- Brykowski R., *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995.
- Buxton D., *The Wooden Churches of Eastern Europe. An Introductory Survey*, Cambridge 1981.
- Drağan M., *Ukrains'ki derevlâni cerkvy. Geneza i rozvj formy*, L'viv 1937.
- Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Dobra kultury Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Ukrainy wpisane na*
- Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Katalog wystawy przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa*, Warszawa b.r. [2013], online: *Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat*, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Miejsca_na_liscie/Liste_miejsc/miejsce.php?ID=1514 [data dostępu: 02.06.2014].
- Goberman D.N., *Pamâtniki derevânnoho zodčestva Zakarpat'â*, Leningrad 1970.
- Grabovec' kij V.V., *Gucul'sina XIII-XIX stolit' . Īstoričnij naris*, L'viv 1982.
- Gucul'skaâ cerkov'*, „Galičanin” 1912, wtorek 11 (24) września, nr 205.
- Husts'ka êparhlâ Ukraïns'koï Pravoslavnoï Cerkvi /Patriarchatu Moskiewskiego/, Âsinâns'ke Blagočinnâ, Pravoslavnij Maramoroš. Husts'ka êparhiâ UPC. Âsinâns'ke Blagočinnâ. Gust 2014, online: <http://orthodoxkhust.org.ua/blagochy-niya/>

- yasynians-ke/ (strona www Chusts'kiej Eparchii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej /Patriarchatu Moskiewskiego/) [data dostępu: 13.06.2014].
- Istoria gorodov i sel Ukrainskoj SSR: Zakarpatskaâ oblast', Institut istorii AN USSR, Kiev 1982, online: <http://ukrssr.ru/Zakarpatskij/Rahovskij.rajon/JAsinja.html> [data dostępu: 05.06.2014].
- İstoriâ mist i sil Ukraïns'koï RSR v 26 tomah. Zakarpats'ka oblast', hasło: Lelekač M.M., Moldavčuk V.S., Âsinâ, Bêlousov V.İ. (kier. komitetu red.), Kiïv 1969, online: <http://www.history.org.ua/?litera&id=9157&navStart=1> (strona www Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy) [data dostępu: 07.06.2014].
- Klapčuk V., *Cerkovni sporudi na Gucul'sini XVIII – peršoi tretini XX st.*, „Mandrivec” 2008, nr 2, online: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Klapchuk.pdf> [data dostępu: 03.05.2013].
- Klapčuk V., *Delâtinšina*, Delatin 2007.
- Krushynska O., S. Âcinâ, Rahivs'kij r-n, Zakarpats'ka oblast'. *Cerka Vozesinnâ Gospodn'ogo (Strukivs'ka)*, 1824 i dzvinicâ, 1813, online: <http://www.derev.org.ua/zakarp/jasynia.htm> [data dostępu: 01.06.2014].
- Logvin G.N., *Po Ukraïni*, Kiïv 1968, online: http://www.pslava.info/JasinjaSmt_CerkVoznesinnja_1968PoUkrajini.117713.html [data dostępu: 02.06.2014].
- Logvin G.N., *Po Ukraïni. Starodavni mistec'ki pam'âtki, Bukovina i Karpati*, cz. 1, Moskva 1971, online: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/logvin/logvin_ukr_07.html [data dostępu: 11.06.2014].
- Logvin G.N., *Ukrainskie Karpaty*, Moskva 1973, online: http://www.pslava.info/JasinjaSmt_CerkVoznesinnja_1973UkraynskyeKarpaty.117720.html [data dostępu: 11.06.2014].
- Maksim'uk M., *Bezcenni skarbi našogo kraïu*, Nadvîrnia 2006.
- Makušenko P.I., *Narodnaâ derevânnââ arhitektura Zakarpata (XVIII-načala XX veka)*, Moskva 1976.
- Mapa topograficzna 1:100 000 Wojskowego Instytutu Geograficznego w Warszawie, arkusz Mikuliczyn, pas 55, słup 39, Warszawa 1933 (31-32), wersja Mapa Czarnohora, załącznik do: Szlakiem II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich, Przewodnik historyczno-turystyczny po Gorganach i Czarnohorze, Warszawa 1937 (ze zbiorów autora).
- Matlakowski W., *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.
- Mogitič I.R., *Gromads'ki sporudy. Dzvinič. Cerkvi*, [w:] Goško Ŭ.G. (red.), *Narodna arhitektura Ukraïns'kih Karpat XV-XX st.*, Kiïv 1987.
- Mogytyč I.R., *Krešatye cerkvy Gucul'siny*, „Arhitekturnoe nasledstvo” 1979, nr 27.
- Mokłowski K. i T., *Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej przez zmarłego Kazimierza i Tadeusza Mokłowskich*, „Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 8, z. 1-2, Kraków 1907 (1912).
- Neshta O., *Proporcje ukraińskich drewnianych świątyń na przykładzie szkoły architektonicznej regionu Opola*, „Ochrona Zabytków” 2014.
- Obmiński T., *O cerkwiach drewnianych w Galicyi*, „Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 9, z. 3-4, Kraków 1914.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1914.
- Pamâtniki gradostroitel'stva i arhitektury Ukrainskoj SSR, t. 2-4, Kiev 1985.
- Pop I.I., Pop D.I., *V gorah i dolinah Zakarpata*, Moskva 1971.
- Pribega L.V., *Derev'âni hrami Ukraïns'kih Karpat*, Kiïv 2007.
- Schematismus Universi Venerabilis Archidioeceseos Metropolitanæ Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1832, Leopoli [1832].
- Sičynskij V., *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*, Praha 1940.
- Sîredžuk P., *İstoriâ zaselennâ Gucul'sini*, [w:] *Gucul'sina: perspektivi iï social'no-ekonomičnogo i duhovnogo rozvitku v nezaležnij Ukraïni*, İvano-Frankivs'k 1994.
- Sîredžuk P., *Z hroniki zaselennâ galic'koï Gucul'sini*, [w:] Domaševs'kij M. (red.), *İstoriâ Gucul'sini*, t. 4, L'viv 1999.
- Sirohman M., *Cerkvi Ukraïni Zakarpattâ*, L'viv 2000.
- Sirohman M., *Zakarpats'ke cerkovne budivnictvo kincâ XVIII-XIX st. Dynamika zmin*, b.m. b.r., online: <http://artedu.uz.ua/Mixaylo%20Sirohman.%20Transkarpation...pdf> (strona www Zakarpackiego Instytutu Sztuki w Užhorodzie – Zakarpats'kij hudožnij instytut, Užgorod, zakładka Publikacje) [data dostępu: 08.06.2014].
- Slobodân V., *Cerkvi dolini verhn'ogo Prutu*, „Narodoznavčî Zošiti” 2000, nr 2.
- Slobodân V., *Katalog isnuučih derev'ânyh cerkov Ukraïny i Ukraïns'kih etničnyh zemel'*, „Vîsnyk” 1996, nr 4.
- Spis zabytków architektury Ukraińskiej SRR, objętych ochroną państwa (Spisok pam'âtnikiv arhitekturi Ukraïns'koï RSR, šo perebuvaût' pid ohoronoū deržavi), zatwierdzony Ustawą Rady Ministrów USRR z dnia 24 sierpnia 1963 r. nr 970 o uporządkowaniu kwestii ewidencji i ochrony zabytków architektury na terytorium Ukraińskiej SRR (Rada Ministriv Ukraïns'koï RSR, Postanova vid 24 serpnâ 1963 r. N 970, Kiïv, Pro vporâdkuvannâ spravi obliku ta ohoroni pam'âtnikiv arhitekturi na teritorii Ukraïns'koï RSR), online: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/294605> (oficjalna strona www Ministerstwa Kultury Ukrainy) [data dostępu: 02.06.2014].
- Spiss T., *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*, Lwów 1912.

- Struktura Mukačivs'koj greko-katolic'koj êparhii*, Užgorod 2012, online: <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=57> (strona www mukaczewskiej eparchii grekokatolickiej /mukačivs'ka greko-katolic'ka eparhiâ/) [data dostępu: 06.06.2014].
- Szuchiewicz W., *Huculsczyzna*, t. 1, Kraków 1902.
- Šematizm "vsego klira greko-katoličeskoj eparhii stanislavôvs'koj na rok" božij 1901, Stanislavôv" 1901.
- Ševcova G., *Derev'âni cerkvi Ukraïni*, Kïiv 2007.
- Taras Â., *Hrešati derev'âni cerkvi na Gucul'sini*, [w:] Domaševs'kij M. (red.), *Īstoriâ Gucul'sini*, t. 4, L'viv 1999.
- Taras Â., *Sakral'na derev'âna arhitektura ukraïnciv Karpat*, L'viv 2007.
- Taras Â., *Ukraïns'ka sakral'na derev'âna arhitektura. Ilûstrovaniĭ slovnik-dovidnik*, L'viv 2006.
- Timošuk Ū., *U Dorî zgoriv monastir studitiv svâtogo Īlli*, online: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2014/03/15/16941/view> [data dostępu: 16.03.2014].
- Wielkopolski słownik biograficzny, Warszawa-Poznań 1983.
- Witkowski W., *Architektura drewniana Huculsczyzny. Budowle świeckie*, Łódź 2003, niepublikowana praca doktorska, Politechnika Łódzka, mps.
- Witkowski W., *Cerkiew huculska – szkic do portretu*, [w:] Wójcik W.A. (red.), *Drewniane budownictwo sakralne w górach. Materiały z sympozjum*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2001.
- Witkowski W., *Kamionka Wielka*, [w:] Witkowski W. (red.), *Huculsczyzna 2012. XV Wyprawa Naukowa Studentów Architektury Politechniki Łódzkiej w Karpaty Wschodnie*, Łódź 2012.
- Witkowski W., *Krasne*, [w:] Witkowski W., Matysiak M. (red.), *Wystawa retrospektywna XIII Wyprawy Naukowej Studentów Architektury Politechniki Łódzkiej w Karpaty Wschodnie Huculsczyzna 2010*, Łódź 2010.
- Witkowski W., *Kultura materialna: pasterskie budownictwo*, [w:] Gudowski J., Hucuł-Strózewski J., Nesteruk J., Ruszczak A., Witkowski W., Ząbek M., *Przekształcenia gospodarki pasterskiej w Ukraïnskich Karpatach*, Warszawa 2009.
- Witkowski W., *Wierbiâz Niżny – huculska (?) cerkiew na Liście UNESCO, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 1.*
- Zaloziecky W.R., *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern*, Wien 1926.
- Żukowski J., *Huculsczyzna. Przyczynki do badań nad budownictwem ludowym*, „Biuletyn Historji Sztuki i Kultury” 1935, R. III, nr 4 oraz odbitka nakładem Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej. Reprint nakładem S. Krycińskiego, Warszawa 1991.
- Dokumentacje inwentaryzacyjne pomiarowe wykonane w Zakładzie Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej w okresie międzywojennym**
- Cerkiew pw. św. Anny w Kosmaczu (d. pow. Kosów, d. woj. stanisławowski), rys. Jankowski i Siwik, b.r. [przed 1931], Materiały Sekcji Pomiarów, numery inw. rysunków: 18812-18830.
- Cerkiew pw. Wprowadzenia Najświętszej Bogurodzicy do Świątyni w Polanicy Popowiczowskiej (d. pow. Nadwórna, d. woj. stanisławowski), rzut przyziemia, rys. J. Sołtan, 1932, Albumy Inwentaryzacji Wsi, album 443.
- Cerkiew pw. Zaśnięcia Najświętszej Dziewicy Maryi w Żabiem Słupce (d. pow. Kosów, d. woj. stanisławowski), rys. W. Lewandowski, W. Nowicki, 1933, Materiały Sekcji Pomiarów, numery inw. rysunków: 18771-18777.
- Cerkiew pw. Zaśnięcia Najświętszej Dziewicy Maryi w Żabiem Słupce (d. pow. Kosów, d. woj. stanisławowski), rzut przyziemia, rys. A. Domański, A. Gansner, 1932, Albumy Inwentaryzacji Wsi, album 365.
- Dokumentacje inwentaryzacyjne pomiarowe wykonane w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej pod kierunkiem W. Witkowskiego oraz W. Pardały i T. Bolanowskiego**
- Cerkiew pw. Cudu św. Michała Archaniola w Dorze (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. A. Derach, 2006.
- Cerkiew pw. Narodzenia Najświętszej Dziewicy Maryi (nowa) w Worochcie (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. K. Ciechanowska, pomiar rzutu 2002.
- Cerkiew pw. Narodzenia Najświętszej Dziewicy Maryi w Delatyniu (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. robocze E. Bukład, 2006.
- Cerkiew pw. Pokrow Najświętszej Bogurodzicy w Zarzeczu (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. A. Sarlej, 2006.
- Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego w Łojowej (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. K. Lewińska, 2006.
- Cerkiew pw. św. Anny w Szeparowcach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiowski), rys. M. Sobczyńska, P. Szybalski, 2013.
- Cerkiew pw. św. Dymitra w Oslawach Białych (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. Z. Adamska, 2009.
- Cerkiew pw. św. Dymitra w Tatarowie (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. A. Serafin, 2002.
- Cerkiew pw. św. Dymitra w Żelenej (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. A. Maciejewska, 2006.
- Cerkiew pw. św. Michała Archistratega oraz św. Mikołaja w Kamionce Wielkiej (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiowski), rys. roboczy J. Waszyrowski, 2012.
- Cerkiew pw. św. Michała w Czarnym Potoku (rejon nadworniański, obwód iwano-frankiowski), rys. W. Lewicka, 2009.

Cerkiew pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Debesławcach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiowski), rys. J. Krowiranda, pomiar IAIU PŁ 2013.

Cerkiew pw. św. Mikołaja w Krasnem (rejon rożniatowski, obwód iwano-frankiowski), rys. M. Michałowicz, 2010.

Cerkiew pw. św. Paraskewii w Uhornikach (rejon kołomyjski, obwód iwano-frankiowski), kreślenie S. Pawłowska, pomiar IAIU PŁ 2011.

Cerkiew pw. Świętej Trójcy w Mikuliczynie (Jaremczańska Rada Miejska, obwód iwano-frankiowski), rys. M. Urbańska, pomiar rzutu 2002, pomiar szczegółowy 2012, do września 2014 brak czystorysów.

Cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Jasinie (rejon rachiński, obwód zakarpacki), zespół pomiarowy IAIU PŁ: dr inż. arch. T. Bolanowski, mgr inż. arch. W. Pardała, stud. arch. A. Derach, P. Drózka, M. Gaszewska, M. Knapiek, M. Kokot, A. Maciejewska, A. Sarlej, pod kierunkiem dr. inż. arch. W. Witkowskiego, mgr. inż. arch. W. Pardały i dr. inż. arch. T. Bolanowskiego, czystorysy M. Kokot, W. Witkowski, pełna dokumentacja 13-14 lipca 2006.

Wywiady terenowe

Jasina, 12-13 lipca 2006 (W. Pardała), informatorzy: Mykoła Mykołajowycz Koszuk, Wasyl Wasylowycz Zelenczuk, Mykoła Wasylowycz Zelenczuk; 14 lipca 2006 (A. Bens, W. Witkowski), informator NN.

Summary

Yasinia – the Strukivska tserkva from the UNESCO World Heritage List compared to other Hutsul temples

In 2013, the tserkva dedicated to the Ascension, and traditionally called the Strukivska tserkva, in Yasinia, in the district of Rakhiv, in the Transcarpathian area, in the Hutsul Lands, was inscribed on the UNESCO World Heritage List, together with fifteen other wooden tserkvas in Polish and Ukrainian Carpathian region.

Due to his long-lasting supervision over inventory measurements of the Hutsul folk architecture and wooden sacred architecture in the Hutsul Lands and in the Pokuttia region, the author makes a detailed presentation of this temple, which is known in Poland mainly in tourist and sightseeing circles, and compares it with other Hutsul tserkvas with similar plan characteristics.

The article contains presentation of the history of this tserkva, which was built in 1824. Its traditional name is supposed to originate from the surname of a Hutsul shepherd, Ivan Struk, who probably founded it as a votive offering for a miraculous rescue of a flock of sheep in winter, which is a theme of a legend that is popular in this part of the Hutsul Lands.

On the basis of the field studies that – among others – resulted in making measurement documentation by architecture students from the Lodz University of Technology, under the supervision of the author, there are discussed characteristics of the log construction, with consideration given to the use of squared timber, corners with dovetail joints and cut endings of logs, which is common among others in wooden sacred architecture in the Transcarpathian area, but more seldom in the Galician Hutsul Lands.

The temple has no choir gallery over the vestibule for women, which is atypical in Hutsul tserkvas, yet here it is a result of very small sizes of the object.

In the tserkva there has been preserved a valuable baroque iconostasis, unfortunately with icons that have been painted on the former paintings recently. A high artistic value is represented by a few other elements of the decor: single icons, processional crosses and banners. Another interesting element is a severe decoration of wooden construction arches at the junction of nave square and side arms, with the characteris-

tic wooden volutes, which is unique for the Hutsul Lands but known for example in the Podhale region.

It is one of the two tserkvas of the Hutsul type situated on the South of the Carpathian arch. Other wooden tserkvas in this area belong to totally different types of spatial forms, which are not related to the Hutsul Lands.

Due to its plan and shape the one-dome Strukivska tserkva may be classified to the group of a dozen or so recognised wooden temples mainly from the Galician Hutsul Lands and the Pokuttia region that are based on a spatial pattern of a central building on the Greek cross plan, which is composed of five squares, with the middle one being bigger than the remaining ones. This group may comprise both elder (the end of the 18th c. – the beginning of the 19th c.) traditional one-dome Hutsul tserkvas, such as: Deliatyn (1785, extended in 1894, 1902, 1911-1912), Velyka Kam'yanka (1794), Zelena, the district of Nadvirna (1796, later extended), Zhabye Slupeyka (about 1800, extended in 1850, does not exist), Dora (1823, extended in 1844), Lojeva (1835), Bili Oslavy (called the lower one, 1835), and five-dome objects from the 2nd half of the 19th c.: Tlumachyk (1852, does not exist), Knyazhdvir (1864, does not exist), and Havrylivka (1862, not examined by the author yet), and also the three-dome tserkva in Hvizdets (1855), in which the side arms are narrower (rectangular, not square). Whereas, three temples from the parish of Mykulychyn, designed by professionals: Mykulychyn (1868, designed by the architect J. Czajkowski), Tatariv (1912, designed by the architect Franciszek Mączyński from Cracow, polychromes made by the painter Karol Maszkowski, also from Cracow) and Polyanytsya Popovichivska (1912, does not exist), the so called new tserkva in Vorokhta (the 30s of the 20th c.), the tserkva in Zarichchya (1943, designed by the architect Lev Levyns'kyi), are creative interpretations of the original pattern. The two latter ones may be classified simultaneously to a large group of tserkvas in the national Ukrainian style. Similar characteristics are probably to be found in the tserkva in Tysmyenichany (1865), not examined by the author yet.

A few tserkvas were extended from the classic three-part plan to the 'cross' plan with an enlarged nave square by means of adding side arms; for example: Krasne, the district of Rozhniativ, earlier the county of Kalush (about 1840, extended, 1899 rebuilt) and Chornyi Potik, (the 19th c?).

The Strukivska tserkva is decidedly the smallest one in the discussed group (side of the nave log construction is about 5 metres long), which may be explained by the fact that it was a private, peasant foundation.

Tserkvas that belong to the pattern described above are situated in a quite compact group in a relatively small geographical area, which may be basically associated mainly with the upper Pruth valley from Vorokhta to Zabolotiv. Some of them are located by roadsides that lead to major tracts or to the Pruth valley. The river and trade routes at its banks contributed to spreading of the pattern, yet it did not spread beyond these tracts. Maybe, in the course of some further studies in the areas of Pokuttya, at the North of the Pruth river, which have been less explored yet, it will happen to find some other examples of objects with the same original plan.

The pattern of the tserkva at the Greek cross plan with enlarged nave square was present (though very rare) not only in other regions of former Galicia, but also in Northern, middle, and Eastern lands of Ukraine. However, tserkvas of this type did not exist in a compact group in such a small area as in the discussed region of the Hutsul Lands and Pokuttya. Due to its morphology the group described as the cruciform tserkvas with enlarged nave square presents a set that may be distinguished from the remaining types of wooden temples in the Hutsul Lands and Pokuttya, and may be referred to as Western or – to be more precise – North-Western type the Hutsul wooden tserkva with two variants and older and younger variations. It is not only the fact of identical scheme of groundfloor plan and similar sizes

that is significant here, but also the time when the temples were built (the end of the 18th c. – the beginning of the 2nd half of the 19th c.). An additional fact that in this area there were built a few other tserkvas the forms of which present an interpretation of the original pattern indicates that the pattern was so marked in the described area that it was also observed by professionals, who as early as in the 2nd half of the 19th c. and the beginning of the 20th c. wanted to respect consciously the local building traditions, which presented an inspiration for them.

The Strukivska tserkva in Yasinia constitutes a very important element in this interesting group of temples. It is an 'import' of the pattern of 'cruciform' tserkva from the Galician Hutsul Lands to the Transcarpathians. It was built at the same time when the model of 'cruciform' tserkvas with enlarged nave square was spreading to the North from the main Carpathian arch. It represents a high level of building technique, with some distinct features that were characteristic of the area. It has been preserved in a relatively pure form, not 'spoiled' (as some other Hutsul tserkvas) with extending, rebuilding, or changing materials for covering walls and roofs. At present, it does not demand any important conservatory works.

The inscription of this tserkva on the UNESCO World Heritage List seems thoroughly justified. In the group of eight Ukrainian wooden tserkvas that are inscribed on the List, as many as two come from the Hutsul Lands and Pokuttya, which is a clear evidence for the role of this region for the Ukrainian culture.

Translated by Joanna Witkowska